

GENIUS KÖNYVTÁR
17. szám
SZERKESZTI BÁLINT LAJOS

AMBRUS ZOLTÁN
A KRITIKÁRÓL

TARTALOM
A KRITIKA ELNÉZÉSE
SZERZŐK ÉS DRÁMAIRÓK
FAGUET
SHAKESPEARE ÉS A MAI FRANCIÁK

A KRITIKA ELNÉZÉSE

(1912.)

I.

Párisban, ahol az ujságok - természetesen - szintén szívesebben foglalkoztatják és legyezgetik a betűtengerükben fürdőző nagy gyermekek bábész kíváncsiságát, mint a francia ember más, nagyszerű tulajdonságait, még egyre divatos az a meglehetősen együgyű társasjáték, hogy az ujságok sorra kikérdezzetik a legtöbbet emlegetett szereplő egyéniségeket (abban a rangsorban, hogy ki foglalkoztatta a közérdeklődést legutoljára bármi okossal vagy bármi bolonddal), - mindenről »és sok más egyébről«, ami éppen a leghamarább jut eszébe a szerkesztő uraknak. Az egyik legutolsó ilyen téma az volt: »Mi volna az orvossága annak, hogy a kritikusok ne legyenek annyira elnézők, mint amilyeneknek mostanában mutatkoznak?« A kihallgatott, meggyóntatott és kinvallatott szereplő egyéniségek, - a sok igazi és még több ál-előkelőség, akiknek a sokasága mindig szívesen enged az ilyen gyöngéd erőszaknak, - a legvegyesebb válaszokat adták erre a kérdésre, de ha minden volt a feleleteikben és sok más egyéb is, az az egy állítás sehol egy sorban sem volt olvasható, hogy a kritikusok mostanában nem volnának tulságosan elnézők. Olyan könnyen megállapíthatónak s annyira minden kétségen felül helyezhetőnek tűnt fel ennek a megfigyelésnek az igazsága, hogy a párisi kritikusok egyetemének valamiképpen reagálnia kellett a benne foglalt vádra. A szükségesnek látszó védekezéssel aztán Paul Reboux, a párisi Kritikusok Társulatának elnöke állott elő, a társulat közgyűlését követő lakomán mondott beszédében. És a kritikusok választott vajdája se azt felelte erre a vádra, hogy: »Azon kezdem, nem is vagyunk annyira elnézők, mint mondják!«..., hanem ilyenformán beszélt:

- Nehéz ám nem lenni elnézőnek!... A kezdő fiatal író számára mindenki megköveteli az elnézést; a nőekkel szemben udvariasnak kell lenni; a híres írónak, aki mellett sok jeles mű szól, meg kell bocsátani, ha egyszer valami nem sikerül neki; az obskurus íróval szemben kegyetlenség volna csak azért cibálni elő szegényt az ismeretlenségből, hogy kellemetlen dolgokat mondjunk neki; ha az író családos ember és szegény, aki verejtékkel szerzi a kenyerét, embertelenség szigorú bírálatot írni róla, mert egyetlen maliciózus bírálat megakadályozhatja, hogy a színházigazgató előadja a darabját vagy a kiadó kiadja a könyvét és ki venné a lelkére, hogy a szigorú bírálat következtében a szegény ördög gyermekeinek éhezniök kellessen?!... ha pedig az író gazdag, hát nem csunyaság elkeseríteni egy ilyen derék embert, aki, ahelyett, hogy a tértelenség örömeinek élne, dolgozik, bár nem kénytelen vele?!... És miért is ne volnánk elnézők?! Miért ne mérsékelnők a kifogásainkat valami kis dicsérrettel, mikor minden műben van egy kevés jó is?! Mikor a leggyöngébb, a legtökéletlenebb könyv is sok elmélkedésnek és megindulásnak a foglalatja, sok lelkesedés, küzködés, bátorságvesztés és újra nekibátorodás eredménye, az író hónapokon át egy bizonyos dologra koncentrált gondolkozásának az összeredménye, öröm és fájdalom szülöttje, mint az emberi élet?!

Ez elmés beszéd, de megkerülése a kérdésnek - ha egyáltalán van ilyen kérdés - és talán nem is egészen őszinte beszéd.

Mert még Párisban sem annyira elnézők a kritikusok, mint aminőknek a szerkesztő urak által megmozgatott *ad hoc* közvélemény bélyegezte őket és mint aminőknek az idézett, hivatalos helyről eredő Confiteor tünteti fel az egész testületet. Pedig az bizonyos, hogy a kritika sehol se olyan udvarias, mint Párisban. Francia nyelven, kivált a párisi napilapok hasábjain, nem igen olvashatók »levágás«-ok; az a kritika, mely csupa kifogással hozakodik elő, a legna-

gyobb ritkaságok közé tartozik; az íróval szemben való gorombáskodás meg éppen ismeretlen valami.

De ez az udvariasság nem jelent sokat. Mert mindenki tisztában van vele, hogy a párisi napisajtó kritikájában felhalmozódó temérdek nyájasság csupa *façon de parler*, hogy mindez csak: formáság, amelynek nincs több értéke, mint bármely más konvenciónak. A hazugságnak csakugyan megvan az a tulajdonsága, melyet a néphit tulajdonít neki, hogy tudniillik: könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát; a hazug a figyelmes vagy a figyelmeztetett előtt mindig elárulja nemcsak azt, hogy hazudik, hanem igazi gondolatát is; és az udvarias hazugság osztozik, a többi hazugság sorsában, sőt az udvariaskodás hazugsága mert bátrabb: kevésbé álcázott, vétezt, kevésbé rejtőzködő, számító, tehát a hanyagságában könnyebben megcsiphető, mint a többi. Az udvariaskodás hazugsága majdnem mindig átlátszó. És ott, ahol az udvariasság konvenció, elég annyit tudni, hogy az udvariasság törvénye mindenkit kötelez és mindenkit bizonyos formák megtartására kényszerít - s már ennek a tudatnak a mécsesénél is tisztán ki lehet betűzni, mi lappang az egyik vagy a másik bók alatt. A francia olvasót, aki ezzel tisztában van, nem is tévesztik meg a nyájasságok és az udvarias szólásformák; a kritikus tehát, mikor bókokat ír, csak más, gyöngédebb nyelven mondja el azt, amit igazán gondol... olyan beszéddel, melynek a valódi értelméhez csak kulcs vezethet, de olyan kulcs, amelyiknek egy-egy példánya megvan mindegyik olvasójánál.

Azért, mikor a párisi kritikus például azt írja, hogy: »illusztris írónknak zsenije ezuttal nem szárnyalt fel azokba a magaslatokba, ahonnan már annyi fénnel szórta tele az univerzumot«, nemcsak ugyanazt gondolja, hanem valójában ugyanazt mondja is, amit a Balkán vidékén balkáni nyersességgel és szegényes frazeológiával így fejeznének ki: »Ez a szindarab tehetségtelen számárság.« Mert a párisi olvasó így is tökéletesen megérti a kritikust; és jobban szereti ezt a »formát«, mint a gorombaságot.

Ha ezt nem hagyjuk figyelmen kívül, lehetetlen elismerni azt, hogy a párisi kritika elnézőbb volna, mint más kritika. És ha néha sok kifogásunk van egy-párisi szindarabbal vagy egy francia könyvvel szemben, a kifogásainkat sorra megtalálhatjuk a párisi napisajtó kritikájában is. Ott néha cukorporral vannak behintve; néha csak a sorok közül vigyorognak ki kajánul; de ott vannak.

És ott már nincs elnézés, ahol a földolgot nem hallgatják el. Azért: pártosnak, pajtáskodónak, befolyásolhatónak el lehet mondani a párisi napisajtó kritikáját, de elnézőnek nem.

Hanem ebből az alkalomból nem azzal kívánunk foglalkozni, mik a hibái a bennünket kevésbé érdeklő párisi kritikának. E helyett, mert nálunk is egyre gyakrabban kezdik hangoztatni ugyanazt a kérdést, amelyre a feleletet a párisi kritikusok elnöke egy elmésséggel ütötte el, magával a kérdéssel kívánunk foglalkozni.

II.

Nálunk a kérdés így alakul állítássá: Kritikánk elnéző, léha; szükség volna már komoly, szigorú kritikára. És minthogy nálunk a színház abszorbeálja azt az érdeklődést is, amely a könyvet illetné meg, tehát mindenekelőtt, kifejezetten a napisajtó színházi kritikájára jár rá a rud. Azt mondják róla: vannak a budapesti színházi kritikusok közt olyanok is, akiknek a szava figyelmet érdemel, de az egész budapesti színházi kritika megbízhatatlan. Az egyik kritikust a barátság, a másikat az érdek tartja vissza attól, hogy mindig kimondja az igazat; kevesebbet a barátság, többet az érdek, amely elnézést parancsol, mert »ma neked, holnap nekem.« Nálunk ugyanis a szerepek minduntalan fölcserélődnek; a színházi kritikus holnap

drámairóvá s a drámairó ugyanekkor színházi kritikussá változik át; megtorolhatja a szigorúságot, viszonzozhatja az elnézést; és mindig erre gondolva: kéz kezét mos, a kéz egyebet se csinál, csak kezét mos.

Majd sort keritünk ennek a mindenütt ismeretes inkompatibilitásnak a mi kérdésünket illető jelentőségére, de egyelőre: foglalkozzunk csak azzal, amit ezekből a csakugyan meglévő és kétségen kívül tulságosan gyakori inkompatibilitás-esetekből következtetésül szokás megállapítani.

Tehát: ujabban mind sűrűbben hallani a panaszt, hogy a budapesti színházi kritika megbízhatatlan, mert ezért vagy azért elnéző, nem komoly, nem szigorú... és ujabban minduntalan akadnak, egyre többen, minden poklokkal szembeszállni készülő, marcona legények, akik a budapesti színházi kritikában nem találva meg a kellő szigorúságot, maguk vállalkoznak rá, hogy ezt a hiányt pótolni fogják és fogadkoznak, hogy ők így meg úgy, agyba-főbe meg fogják mondani az igazat az egész világnak.

Ezek a Herkulesek aztán azt a csodát hajtják végre, hogy miután villámló tekintetükkel megfenyegették Augiás minden Panamáját, miután feltűrték az ingujjukat és köpték a markukat, miután hosszasan készülődtek és reggeli imádságul még egyszer elmondták, hogy ők most az Igazsággal fejbe fogják kollintani a Glóbust: ez után a nagy nekifohászkodás után a hangjuk egyszerre csak kegyelmessé érzékenyül, aztán nyájassá válik és jóakarata vállveregetéssel dicsérik meg a legutóbb előadott igen-igen gyengécske szindarabot. Hatalmas öklükkel rettetően nagyot ütnek egy kis bolha mellé, amely vigan ugrik el.

Miért történik meg ez a csoda? (Pedig mindig megtörténik, ha a nagy szigorúságra vállalkozó jóhiszemű, eszes és tehetséges író.) Mert: »az ajktól a serlegig még hosszú az út.« Mert a kritika-rekord-javitónak, aközben, amíg ír, eszébe jut, hogy ugyan miért parittyázná homlokra a jámbor fiatalembert, aki végre is nem vétett egyebet, mint hogy Shakespeare nagyobb drámairó, mint ő?! Eszébe jut, hogy: a kritikának a komolyságot nem a vérengző kedv adja meg, hogy nem az a legszigorubb kritikus, aki a legbőkezübben osztogatja a tehetségtelen és más efféle jelzők virágszárait, hogy a kritikus csak maga válik groteszkké, ha az az ambíciója, hogy a fogai közt hullákat tartva perdülgesse táncra havonkint kétszer-háromszor, hogy semmiféle Igazság nem követeli meg a megbíráltak beleinek a kisedését, hogy kritika, komolyság, szigorúság és igazságszeretet nemcsak, hogy nem jelentenek egyet mindenkinek és mindennek a lerántásával, hanem ellenkezőleg, a kritika csak ott kezdődik, ahol már megvan a megértésre és méltatásra kész komoly igyekezet, és hogy végül: nem annak van igaza, aki legnagyobb kiált.

De ha azok, akik jóhiszeműen vádolják meg a kritikát elnézéssel és nagyobb szigorúságot követelnek, maguk cáfolják meg magukat, mihelyt arra kerül a sor, hogy ők is hozzálassanak a kritizáláshoz: talán nem is érdemes ezzel a kérdéssel foglalkozni?! Azt hisszük: igen, mert az a tévedés, amelyről szólnunk, már nem csak jóhiszemű egyesek tévedése, hanem olyan türelmetlenség, amely - mint a párisi példa is mutatja - kezd mind általánosabbá válni... sőt mintha most már egyik vesszőparipája volna a rosszhiszeműségnek, amelynek talán legnagyobb része van benne, hogy ez a tévedés mind több hitelre talál a jóhiszeműek között is.

Soha se árt egy kicsit tisztázni a fogalmakat s hozzászólunk néha ennél jelentéktelenebb dolgokhoz is.

Tehát: a budapesti színházi kritikára bizonyára nem egy gyengeséget lehet rábizonyítani, - ha nem is annyit, amennyit sok más nagyváros napisajtójának a színházi kritikájára, mert a miénknek van egy-két olyan jó tulajdonsága, amelyet nem mindenütt találni meg, - de megvan-e csakugyan az a hibája is, hogy nem fogja fel eléggé komolyan a hivatását, s egyrészt

ebből a léhaságból, másrészt pajtáskodásból vagy érdekből, lazán teljesíti a kötelességét, nem elég komoly, nem elég szigorú? Csakugyan hibája-e, hogy nagyon elnéző?

Ezt nem lehet rábizonyítani. Akkor volna elnéző, ha elhallgatná a hibákat, amelyeket bizonyára észrevesz, ha úgy bírálna, ahogy magunkat szoktuk bírálgatni, tulságos becset tulajdonítva annak, ami a munkánkban jobb és szándékosan nem említve azt, amit elhibáztunk, szóval: megfelejtkezni iparkodva a gyöngéinkről, és csak arról emlékezve meg, amivel dicsekedni lehet. Hogy mindig akadt ilyen »bírálat« is, azért nem lehet magára az egész kritikára rásütni ezt a vétkes mulasztást, mert a kritikáknak mindig voltak egyes olyan képviselői, - s rendszeren ezek voltak többségben - akik nem hallgatták el azt, amit észre kellett venniük. Ha valaki elvégezné azt az ellenőrző munkát, hogy nem csak újabb drámairodalmunk minden egyes produktumát olvasná el, hanem a róluk szóló egykoru bírálatokat is, csak kritikánk éberségét, figyelmességét és a kifogásolásban való nagy buzgalmát állapíthatná meg és azt, hogy e tekintetben a színházi kritikánk erkölce nem változott. Inkább az ellenkező hibát lehetne rábizonyítani: a kicsinyes akgatózás gyakoriságát, a ridegséget, egyes esetekben a meg nem okolható kiméletlenséget is.

Ma se lehet állítani, hogy az eredeti szindarabokról, a francia drámairodalomról, meg a klasszikusokról csakis dicsérierádákat lehet olvasni a mi színházi kritikánkban, mert ha ilyenek is találkoznak, mindig megszólal kritikánkban mindezekről a legszigorubb bírálat is, és nem egy magyar drámaíró inkább kegyetlenségről panaszkodhatnék, némi joggal. Csak éppen a külföldi darabok egy részével szemben tanúsít kritikánk tulságosnak látszó gyöngédséget, de ez a tulságos gyöngédség se elnézésből ered, hanem nagyobbára német cipőben járó kritikánk egy olyan elfogultságából, amelytől még nem tudott eléggé szabadulni.

III.

A budapesti színházi kritika, a maga egészében, - nem szólunk e helyütt sehol egyesekről, kivétel mindig mindenre van, több is - soha se volt és ma se elnéző. Fel lehetne sorolni nem egy és nem tíz, hanem jóval több »jobb sorsra érdemes« író, akik éltek, dolgoztak és meghaltak vagy elhallgattak, anélkül, hogy sok jó szót kaptak volna a budapesti színházi kritikától, pedig nem voltak kevésbé tehetségesek sok olyannál, akik a budapesti színházakban szépen érvényesültek. Egy egész sereg csendes ember beszélhetne arról, mennyien koldultak egész életükben arról, hogy a budapesti színházi kritikának semmi hajlandósága az elnézésre és a kiméletességre. S ha úgy volna, ahogy egy régi népköltemény mesélgette: ha a sikertelen küzdelemben elvérzettek a sirban tovább sóhajtoznának és sóhajaikból szél kerekednék, - nálunk a szél minduntalan csak erről fujdogálna.

És hogy ez ma úgy van, mint régente, erről mindenki meggyőződhetik, aki megfigyeli, hogy nálunk az általános siker ugyszólván példátlan ritkaság. Olyan dolgokról, amelyeket később mindenki »elismer«, a bemutatójuk idején nem csekély lármában hallatszanak ugyancsak kegyetlen hangok is. Nincs az a színházi esemény, amelynek alkalmából ne állanának elő többen, akik mintha csak azért bujtak volna elő a homályból, hogy »megmondják az igazat« a majoritásnak és egy kicsit megdézsmálják a sikert, az oppozíciójuk feltűnésének aratva le ebből a tizedet. Vagy tessék megfigyelni, milyen szép kirohanásokat lehet olvasni olyankor, amikor egy kimondottan népszerűtlen valaki pályázik a színpadi sikerért! És néha olyan esetek is vannak, amikor a kritika mintha szinte tüntetni akarna vele, mennyire nem hajlandó az elnézésre és a megbocsátásra, talán annak jóvátételéül, hogy egyszer-egyszer, szíve ellenére, enyhébb talált lenni, egy vagy más tekintetből, mint szerette volna... mert az is vezeklés, ha a más bőrén reparáljuk a tulajdon hibánkat.

Ha hosszasan kellene - és érdemes volna - bizonyítani ezt, a példák özönlenének. De a példák gyűlöletesek; s aki meg akar győződni róla, hogy a mi kritikánk inkább hajlandó a kegyetlenkedésre, a fontoskodásra és a szörszálhasogatásra, mint az elnézésre és arra, hogy lanyhán teljesítse a feladatát, ennek az érdeklődőnek csak ki kell nyitnia a szemét.

Másutt kell keresgelnünk a hibát, ha mindenáron hibáztatni akarjuk a színházi kritikánkat. Igazságosan nem mondhatjuk azt, hogy elnéző és kötelességmulasztó. De már nem helyezkedhetnénk a merev negáció álláspontjára, ha valaki így fejezné ki a vádat, hogy: színházi kritikánk nem eléggé független, befolyásolható.

Ne botránkozzunk meg ezen a szón. Először is, mert ez a befolyásoltság, éppen ott, ahol kártevő lehet, nyilván öntudatlan. És másodszor, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ha ez a befolyásoltság tudatosabb volna is, mint hisszük: a mi színházi kritikánk - még ebben a nem vélt esetben is, mert ezt csak fölteszük, de meg nem engedjük - sokkal erkölcsösebb, mint a színházi kritika másutt; tudnivaló ugyanis, hogy a külföldi színházi kritika sok helyütt egyszerűen: megvesztegethető.

Sok nagyvárosban úgy vehetem meg a jó és szép színházi kritikát, mint ahogy az ostornyelet veszi a paraszt. Alkudhatom rá és olyan formára faragtathatom, amelyik leginkább kedvemre van. Ha nem sajnálom a sok pénzt, azt a nagytekintélyű doktor urat, aki nálunk is híres férfit, a lapja, vagy a színházi üzletei révén, úgy megvásárolhatom, mint a music hall művésznőjét, hogy egy óráig nekem táncoljon.

Már az nagy dolog, hogy ez a szokás nálunk ismeretlen és előreláthatóan mindig ismeretlen fog maradni.

Aztán, ha már a mentségről szólunk: a befolyásolhatóság, ez a sajtónak már eredendő hibája. Hogy a sajtó hatalma óriási s hogy minden érdek hozzá tolul, annak kikerülhetetlen következménye, hogy a legkifogástalanabb idealizmussal s a legnagyobb, minden önfeláldozásra kész heroizmussal sem vonhatja ki magát minden befolyásolás alól. Olyan roppant nyomás az, amit el kell viselnie, aminő az atmoszféráé; a levegőnyomás akkor is rajtunk van, amikor nem érezzük, amikor nem gondolunk rá, amikor nem is tudunk róla.

Hát ne riadjunk meg a szótól.

A színházi kritika befolyásoltsága is kétféle lehet: tudatos és öntudatlan.

Tudatos befolyásoltság szerepel akkor, mikor a kritikus tisztában van vele, hogy amit leír, nem az igazi, vagy legalább nem az egész véleménye; amikor elhallgat valamit, amit szintén meg kellene mondania, vagy szándékolt enyhességgel fejezi ki a kifogásait, bókkal cukrozza azt, ami magában nem volna dicséret. (Arról az esetről, hogy az ellenkezőjét írja annak, amit gondol, nem szólok; mert nem hiszem, hogy nálunk előfordulnának ilyen esetek is.) Szóval, amikor nem azt az igazságot tartja szem előtt, a melyet a francia bíró követel: Rien que la vérité et toute la vérité.

Igaz, megtalálhatjuk színházi kritikánkban ennek a tudatos befolyásoltságnak az eseteit is. De mindenekelőtt: miért történik, ha a kritikus így melléje beszél a maga igazságának? Legtöbbször: jószívűségből. Mikor például olyan íróról van szó, aminőről Reboux beszél: akinek gyermekei éhezni fognak, ha a kritika nagyon csuffá teszi a sokat kinlódó apa verejtékes munkáját, bizony megtörténik, hogy a kritikus tolla másképpen fog, mint ahogy a kritikus gondolja a dolgot. Az is megtörténik, hogy nem éppen egy éhező család érdekében indul meg az az akció, melynek hivatása, hogy szelidebbé tegye a kritikusokat, csak egy kezdő fiatal író vagy egy nőíró érdekében környékezik meg a kritikust komámuram és ángyomasszony, akikkel szemben nehéz zordonnak maradni... s a kritikus keze ilyenkor mintha egy kicsit megbénult volna. Akár az egyik, akár a másik ok szerepel, az ilyen tudatos befolyásoltság mindig

inoffenzív; mert nem téveszt meg senkit. Az ilyen módon preparált írásokból ugyanis mindig kiordít a hazugság. Minél jobban erőlködik hazudni a megnyergelt, annál jobban kilátszik a lóláb. Néha maga is tüntet vele, hiuságból, hogy ő most hazudik. A sorok közül meg akarja sugni az olvasónak, hogy ő nem olyan számár s maga se hiszi el mindazt, amit csak udvariaságból, urbanitásból ír, vagy azért, mert ő nagyon jó fiú. Ez a tudatos befolyásoltság nem ártalmas; ennek a műve olyan, mint a körösi szentelt víz, nem árt és nem használ; az ilyen kritikát, amint csak a megbírálnak szánta, mindig csakis a megbírálnak írja a kritikus, mert mást nem igen talál, akit felültethetne vele.

Sokkal veszedelmesebb az az eset, amikor a kritikus befolyásoltsága egészen öntudatlan.

IV.

Van befolyásoltság, amelyről még az sem ad számot magának, aki kiállja. Amikor a kritikusból tulajdonképpen a klikkje, a cimborasága vagy akárminő környezete szól, a mikor csak a szerkesztője, vagy ennek valamely, a kritikus előtt is ismeretlen érdeke beszél belőle, és bár sokan tudják vagy kitalálják a titkát, ő maga se akarja elhinni a benne megszólaló »kisbíró«-nak, hogy őt most influálták.

Ez azért történhetik meg gyakran és azért százszor annyi az öntudatlanul befolyásolt, mint az a cinikus, aki nyíltan hirdeti, hogy ő mindent megír, a maga nevében is, amit megírni akar, mert a befolyásolt érzi, hogy a lélek kikölcsönzése olyanformán megalázó valami, mint a test eladása, ha nem is éppen akkora. És az önszeretet bámulatos finesszt tud kifejteni abban, hogy az efféle önvádtól megszabadítsa az embert. A befolyásoltnak a legtöbbször sikerül elhítenie magával, hogy az ő lelkéből fakadt az, amit valójában csak penzumul kapott. Számtalan bizonyítékot talál rá, hogy az ő invenciója, az ő ötlete, az ő érzése volt, amit tulajdonképpen csak ekhózott.

És az ilyen öntudatlanul befolyásolt kritika már majdnem annyira kártevő tud lenni, mint az az érdeksugallta, nyomtatott hazugság, mely tudatosan él vissza a kritikát megillető - de csakis ennek járó - *passepourtout*-val.

Miért? Mert amikor a kritikus a maga tiszta impresszióját öntudatlanul más véleménynek, más felfogásnak, más megítélésnek rendeli alá, rendesen nem pusztán egy másik, az övétől csak divergáló nézetnek hódol meg, hanem valami preparált megalkuvásnak, vagy éppen valamelyes szervezettségnek, s talán a magában álló tehetséggel szemben a csoportosulás erejével küzdő, tehát bűnös módon harcoló szövetkezésnek áll a szolgálatába.

És két okból is könnyebben téveszti meg azt, akihez szól, az ilyen öntudatlanul befolyásolt kritika. Először, mert míg a szivességből föllentő s az udvariaskodásával naivul hazudozó kritika mindig elárulja, néha szándékosan is, hogy most pedig ne tessék komolyan venni, amit mond, szóval nevető arccal hazudik, mint a gyermek: az öntudatlanul befolyásolt kritika többnyire olyan kitűnően argumentál, mint a jó ügyvéd, mert mindenekelőtt magamagával akarja elhítenni azt, amiről csak véletlenül »győződött meg« ...és hogy ezt elérhesse, - a mint rendesen el is éri - nem sajnálja a fáradságot, hanem összeszed minden elképzelhető bizonyítékot... ilyenkor buzgóbb és leleményesebb, mint valaha.

Másodszor pedig azért téveszti meg jobban az olvasóját, mint a humanitásból vagy a komám-asszony kedvéért irt dicsérgető cikk, mert ha a kritikus maga sem tudja, hogy micsoda szövetkezésnek vagy minő szervezettségnek állott szolgálatába az öntudatlanul kikölcsönzött vélemény kifejtésével, honnan sejtse ezt az olvasó?!

Ezért veszedelmesebb az öntudatlanul befolyásolt kritika, mint a »Leben und leben lassen« elvének meghódoló dicsériáda vagy egyszerű szivességből irt füllentgetés.

Valaki azt mondhatná:

- Engem az nem érdekel, hogy Tüzes doktor urnak lehető legsajátabb, egyéni véleménye-e az, amit nem csak leír, hanem szépen ki is fejt, vagy tulajdonképpen mástól hallotta ezt és tudtán kívül valami szuggesztiónak enged, amikor így nyilatkozik. Engem csak az érdekel, hogy okosan ír-e.

Ennek a valakinek nem volna igaza. Mert nem mindegy, hogy Tüzes doktor ur tudtán kívül valamely szövetkezésnek a szekerét tolja-e, hogy aztán ez a szekér eltaposson olyasmit is, ami életrevaló volna; és nem mindegy, hogy a sok Valaki, Tüzes doktor ur okoskodásának meghódolva, sikerhez juttat-e egy olyan szövetkezést, amely a sikert nem érdemli meg. Aztán meg az egyéni vélemény nem éppen alábecsülni való holmi. Mert az ilyen öntudatlan befolyásoltságból eredő kritika, meg az egyéni vélemény közt ugyanolyan nagy a különbség, mint a csinálmány, meg a természeti produktum közt. Mindenesetre az egyéni vélemény értéke is változó ahhoz képest, hogy mennyire értékes az az egyéniség, akitől ered. De az egyéni vélemény már valami, ha közepes tehetségű embertől ered is és többet ér, mint egy gyakran kártevő szövetkezés mindig azonos véleménynyilvánításának egy-egy új - bármilyen ügyes - megszövegezése, ami mindig csak egy-egy szavazat a sok közül.

Csak abban volna igaza a Valakinek, hogy: a legkomolyabb kritika is rászorul a személyi hitelre. És mindenki azt a kritikust ajándékozza meg a bizalmával, akinek a gondolkozása és az írásmódja - neki a legjobban tetszik.

Hanem ez már más fejezet: Itt csak arra akartunk rámutatni, hogy az öntudatlanul befolyásolt kritika kártékonyabb lehet, mint a tudatosan füllentő.

Ami annál közelebbről érdekli tárgyunkat, mert egy kis figyelmességgel észrevehetjük, hogy az öntudatlanul befolyásolt kritika nálunk sokkal gyakoribb jelenség, mint másutt.

V.

Annak, hogy az öntudatlanul befolyásolt kritika mostanában mindenütt gyakori jelenség nálunk még gyakoribb, mint másutt, az lehet egyik fő okozója, hogy: újabban kezd kimenni a divatból az a régi, jó szokás, hogy a szerkesztő a színházi kritikák írásával olyan valakit bizott meg, aki előbb irodalmi cikkek írásával adta jelét az irodalom iránt való különös érdeklődésének és tanúságot tett róla, hogy az irodalomhoz tartozó dolgokban megvannak a maga elvei, egyéni nézetei, határozott ítéletei. Így volt ez régebben ott, ahol a színházi kritika a leg-tökéletesebbet produkálta: Párisban, így volt Németországban és Ausztriában, így volt nálunk is. Újabban, az ujságok elsokasodtával, ez a hagyományos szokás, úgy másutt, mint nálunk, mindinkább veszít erejéből, több, könnyen elképzelhető okból, amelyeket itt felsorolni fölösleges volna, de a leginkább talán azért, mert a sok ujság sok szerkesztője között mind több van olyan, akinek az irodalom a legkisebb érdeklődése. Elég az hozzá, mostanában már egyre gyakrabban történik meg, hogy a szerkesztő nem arra a dolgozótársára bizza a színházi kritika írását, aki az irodalom iránt tanúsított érdeklődésével fölkeltette volna a figyelmét, hanem arra a fiatalemberre, akit más téren mutatott ügyeskedése jutalmául ezzel ki akar tüntetni. A színházi kritikával való foglalkozás, ugyanis, annál fogva, hogy utat nyit a színházi öltözőkbe és a színházi irodákba, éppen azok előtt tűnik fel a legkíváncsabbnak, akiknek ez a foglalkozás a legkevésbé való, mert az ambícióik egészen másneműek, nem afféle irodalmi ambíciók,

aminők a jelesebb színházi kritikákat teremtették meg, hanem olyanok, amelyeknek semmi, vagy édes-kevés közük az irodalomhoz.

Igy a színházi kritikusok serege másutt is, nálunk is sok olyan új emberrel szaporodott, akik számára a színházi kritika írása nem az érdeklődésüknek megfelelő természetes foglalkozás, csak eszköz más célok elérésére. Ezek közt persze szép számmal akadnak olyanok, akiknek az irodalom dolgairól egyáltalán nincsen saját véleményük s ezért a legjobb médiumai minden szuggesztiónak, - akik az első fiatalság ingadozásával és könnyen befolyásolhatóságával a leghamarabb ugranak be azoknak az áramlatoknak, azoknak a szuggesztióknak is, amelyeknek se az eredetével nincsenek tisztában, se a tendenciáit nem ismerik, - sőt olyanok is, akiknek nincs is más ambíciójuk, mint hogy vagy a pajtásaik, a cimboraságuk, vagy a szerkesztőjük, vagy egy bizonyos érdekkörben mozgó pártolók szájaize szerint írjanak, amit annál könnyebben tehetnek, mert nincs tulajdon meggyőződésük, amelyen ezért erőszakot kellene követniük. Az ilyenekből kerül ki az egészen vagy félig öntudatlanul befolyásoltak sokasága, s az ilyenek nálunk - ahol a szegénység következtében gyakoribb jelenség az az érvényesülni törekvés, mely komoly tanulmányok és erős meggyőzések nélkül özönli el azokat a térenumokat is, ahol a komoly tanulmány és az erős meggyőződés szükséges valami, - még nagyobb számban vannak, mint másutt.

Ezekről még nem lehet elmondani, - vagy többnyire nem lehet elmondani - hogy lanyhán teljesítenék a feladatukat, hogy nem igyekeznének komolyan végezni el azt, amire vállalkoztak, hogy a buzgóság és a lelkiismeretesség hiányoznék belőlük; csak azt lehet elmondani, hogy nincs meg bennök az a képesség, mely szükséges volna hozzá, hogy a feladatuknak kellőképpen felelhessenek meg.

Meg lehet állapítani: az, hogy a kritikából tulajdonképpen csak valami érdek szól, amelynek a kritizálás csak örv, köpönyeg vagy álarc, nálunk sem történik meg gyakrabban, mint másutt, talán annyiszor se. Az, hogy a kritikus szivességből füllent olyan nyájasságokat, amelyeknek a tulságosságuk kikiabálja, hogy mindezt nem kell komolyan venni és amelyeket magán a megdicsérten kívül csakugyan nem vesz komolyan senki: szintén nem gyakoribb jelenség nálunk, mint a külföldön. Csak az egészen, vagy félig öntudatlanul befolyásolt kritikusok arányszáma nagyobb nálunk, mint másutt; meg talán az történik meg nálunk sokkal többször, mint az idegenben, hogy a kritikust hallgatagabbá, kevésbé őszintévé, vagy cukrosabb beszédűvé teszi a humanitás, az a gondolat, hogy annak a szegény írónak meg a gyerekeinek meg kell élniök valamiből s a zord kritika nagy kárt okozhat neki, aminek a gyakorisága megint csak szükös viszonyainkban leli magyarázatát.

Ami már most azt az inkompatibilitást illeti, amivel a legtöbbször szokás előhozakodni, hogy tudniillik nálunk fölötte gyakori az az eset, amikor a szerepek megcserélődnek s a szerző kritikussá, a kritikus pedig szerzővé változik át: nem is szólva arról, hogy ez másutt csak olyan gyakori jelenség, mint nálunk, - természetszerűleg, mert mind a két dolognak ugyanaz az érdeklődés a közös forrása - a konkrét esetek megfigyeléséből arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ez nem olyan súlyos tünet, mint amilyenek feltűntetik. Az inkompatibilitások firtatásánál sohase szabad elfelejteni, hogy a morális erő, a tisztességérzet, az igazságszeretet nagyon könnyen lehetővé teszi, hogy a jóra való ember a legkifogástalanabban végezhesen el két olyan dolgot, amelyeket a gyanakvás már összeférhetetleneknek talál. És azzal a kétkedéssel szemben, hogy: »Hja, senkit se jó, a legkülönbet se, ilyen lelki próbáknak tenni ki!« - a szóbanforgó esetben azt lehet mondani: hát annál nagyobb dicséretére válik szerző-kritikusaink vagy kritikus-szerzőink jellemének, hogy az ebből az inkompatibilitásból folyó visszaélések nálunk a legnagyobb ritkaságok. Ezt persze könnyebb észrevenni, mint bebizonyítani.

- No. no!... mondja, a gyanakvás azért mégis készségesebben dicsérgetik egymást, mintha nem volnának tele szindarabok tervével, következésképpen nem volna üvegből a fedelük!...

De hát dicsérgetik-e egymást?! Nem. A majoritás nálunk csak a legritkább esetben dicsér valamit. S a minoritás reklámszaga dicsériádaiban - észrevehetően, ha nem is kimutathatóan - sokkal kisebb szerepe van a sokat hánytorgatott inkompatibilitásnak, mint a már említett egyebeknek: a pajtáskodásnak, a szivességnak, a humanitásból fakadó udvariaskodásnak, gyakrabban az öntudatlan befolyásoltságnak, a preparált és sikerült hangulatkeltésnek s talán még ennél is gyakrabban: annak a felfogásnak, mely a kritizálásban tartózkodóbbá, az elítélésben habozóbbá s a dicséretben pazarabbá válik arra a gondolatra, hogy a kritikának a hatása a szerzők kenyérkeresetébe is belevágó valami, kivált a színházi kritikáé, mely nagyobb anyagi érdekeket érinthet, mint a többi.

Az egyes esetek megfigyeléséből inkább arra a következtetésre juthatunk, hogy a szerző-kritikusok azok, akik a legkészségesebben vagdalják le egymást, mintha tudtukon kívül öröm volna nekik, hogy mást is érhet az a malőr, amely őket se szokta megkimélni.

De ha úgy van, amint az elmondottakban állítjuk, honnan hát az a türelmetlen követelőzés, mely világszerte mind gyakrabban jelentkezik, mely Párisban mentegetőzésre kényszerítette a kritikusok társulatának elnökét, s mely nálunk is egyre sűrűbben hangzik fel? Miért követeli, mind türelmetlenebbül, egyre nagyobb lárma, hogy a kritika legyen szigorubb s ne ismerjen elnézést?

Nem hisszük, hogy ez a követelés a közönségtől eredne. A közönség nem panasolja azt, hogy őt a kritika félrevezeti, becsapja, amikor olyan darabokat dicsérget, amelyeket kár megnéznie. Nem panasolja ezt a közönségnek még az a része sem, mely minden tudományát az újságokból meríti. És pedig azért nem panasolja ezt, mert jól tudja, hogy nem a kritika szava után indul, ha arról van szó, hogy mikor menjen színházba. Talán azért, mert a sok újság sok kritikájában mindig sok és nagy az ellentmondás, talán más okból is, de annyi bizonyos, hogy a közönség ezt az utbaigazítást nem a kritikától várja, másutt keresi. Soha se a lapok küldik be a színházba, vagy tartják vissza a színházból a közönség nagy tömegét, hanem maga a legelső közönség, azoknak a szava, beszélgetése, érdeklődése vagy közönye, dicséretei vagy indignálódása, akik megjelennek minden előadáson.

És a most sokat hallott türelmetlen követelőzés nem eredhet máshonnan, mint: maguktól a szerzőktől. Sokan hangsúlyozzák jóhiszeműen, akiknek nem fáj a szerzők feje s akiket csak egy-egy unalmas szindarab látása keserített el, de ez a követelés legtöbbször az érdek szava. És azt akarja mondani: »Mindnyájan irunk!... ez borzasztó! Kritikusok! Ne legyetek elnézők azzal szemben, amit a többiek írnak, hogy annál hálásabbak lehessetek azért, amit én írok!«

A szerzők most már rettenetesen sokan vannak. A temérdek színház mindmegannyi nem elég arra, hogy az érdekeik kielégülhessenek. Nem maradt más választásuk, mint hogy: megegyék egymást.

SZERZŐK ÉS DRÁMAIRÓK

(1911)

I.

Molnár Ferenc és Lengyel Menyhért külföldi sikere fejébe szállt Magyarország harmincezer drámairójának. Ez a - nem céh, nem kaszt, hanem - társadalmi osztály már korábban is tudatában volt hivatása nagyszerűségének, de az *Ördög*, a *Testőr* és a *Tájfű* óta mind a harmincezer magyar drámairó szigorúan kontrolálgatja, hogy velök szemben vajon mindenki teljesíti-e, a kötelességét? De hát hogyan tartaná számon a jogait mind a harmincezer élő drámairó, aki valaha leírta ezt a szót: »Függöny«, amely bűvösebb valami, mint a »Szezám, nyilj meg«?!... és hogyan volna megannyi öntudattal teli?! Hiszen most már mindegyiknek a tarsolyában ott van a marsallbot! Mert mért ne sikerülhetne nekik is az, ami sikerült Molnár Ferencnek és Lengyel Menyhértnek?! Ehhez nem kell egyéb, csak az, hogy a budapesti színházakban ne találkozzanak rosszakarattal, hogy itthon mindenki serényen teljesítse velök szemben a kötelességét... no meg egy garas ára szerencse. Az igaz, hogy egy kis szerencse, az mégis csak kell hozzá, mert bár a harmincezer drámairó kétszáz ezer darabjából a legjobb ötvenezer mindenesetre méltó volna rá, hogy megtegye diadalutját a külföldön, a külföldi diadalutjában soha se árt, ha az embernek előzetesen már Budapesten is diadala volt. De ezt a kis szerencsét csak kiküzdheti az ember!... Ami Molnár Ferencnek és Lengyel Menyhértnek sikerült, mért ne sikerülhetne másnak is, mind a harmincezer drámairónak, akiknek mindegyike az első, a legjobb magyar drámairó?! Na és azután!... micsoda perspektíva!... Ha mindjárt előszörre tízezreket lehetett szerezni a külföldön, nemsokára a százazatok és a milliók következnek. És míg Magyarországon minden más ember ebből a szegény földből él, a harmincezer drámairó nem szorul Magyarországra, a nagyvilágnak dolgozik, exportál és kincseket hoz haza ennek a szegény országnak! Hogyan tarthatna tehát számot Magyarország hálájára s hogyan követelhetné meg, hogy az ő ügye legyen mindenkinek a szemében az első és minden más közügyénél fontosabb!

A drámairóknak mindig megvolt az a hajlandóságuk, hogy a többi író között mint előkelőségek szerepeljenek; megvolt ez a hajlandóságuk már akkor is, amikor az igazi írók csak ritka kivételpé írtak szindarabokat s a színpadon a színműkészítő iparosok domináltak. És érthető volt, hogy már akkor is irodalmi előkelőségeknek tartották magukat. Hogyan! A legmegbukottabb darabbal is, ha egyáltalán lehetséges volt háromszor a színpadra vonszolni, több pénzt lehetett keresni, mint amennyit Jókai kapott egy-egy regényért. A legmegbukottabb darabot is több ember nézte végig, mindjárt az első este, amikor még senki se gyanította, hogy mi van benne, mint amennyien a legkapósabb könyvet olvasták el. A legmegbukottabb szerző is, akinek a darabja végül hahotába fult bele, közelebb volt a tapshoz, mint példának okáért a megboldogult Vértesi Arnold, aki egy könyvtárt írt össze, de egész életében nem jutott hozzá egy elismerő szóhoz. A színműkészítők érezték, hogy ők közelebb vannak a közönséghez, mint az írók, és ebből, azonkívül, hogy megkapták, amit csak a közönség adhat meg, még elsőrangú irodalmi önértéket is szabtak maguknak.

Hát még, mióta igazi írók is vannak közöttük, mert ma már majdnem mindegyik kitűnő író ír szindarabot is!... Hát még, mióta elsokasodtak a színházak, s a sok színház a mindinkább élénkülő verseny következtében egyre több szindarabot fogyaszt!... Hát még, mióta mindezek betetőzésül a külföld sorompói is megnyitották a magyar darabok előtt és minden gépirás-

köteg, mely azzal kezdődik, hogy »Első felvonás« és így végződik: »Függöny« - a vagyon- és világhír-szerzés egy-egy sorsjegyévé vált!

Azóta harmincezer magyar drámaírónak az önérzete nőtt meg az égis hirtelen, mint az a szellem, amelyet az Ezeregyéj halásza a tengerben talált kicsiny ládából szabadított ki. És ez a tultengő önérzet tényezővé lett, amellyel immár el kell számolni.

Persze, a harmincezer drámaíró közül a legutolsó is elvetőleg nyilatkozik a többiről, hármát, ötöt, tizet kivéve, már a nagylelkűsége szerint. De a harmincezer közül a legutolsó is megköveteli, hogy az ő művét mindenki a legfontosabb közügynek tekintse, s az egész hálás Magyarország lélekzetet visszafojtó figyelmet előlegezzon neki, cserében azért, hogy ő majd, az exportjával, milliókat hoz haza az országnak.

Ezzel a nagy pretenzióval pedig az a sajnos körülmény áll szemben, hogy a harmincezer drámaíró kétszázezer darabja közül évente csak mintegy százat lehet színre hozni. És ha a Nemzeti Színház, Vígsház meg Magyar Színház minden este új meg új magyar darabot mutatnának is be, még akkor is csak ezer magyar újdonságot lehetne színre hozni - mert vakáció is van - és a harmincezer drámaíró közül igen sok akkor is kielégítetlen maradna.

A harmincezer drámaíró tehát szükségképpen elégedetlen, amint elégedetlenek voltak az elődeik is. Ezek, abban a boldog korban, amikor még kevés volt az eszkimó s mindenkinek a darabja színre kerülhetett, azért voltak elégedetlenek, mert a darabjaikat nem adták elégszer. Képzeltető, mennyire megnövekedett ugyanez a közeli-göletlenség, amióta az önérzet meghatványozódott, de mind több drámaíró marad színpad nélkül.

Az elégtelenség persze ugyanugy nyilatkozik meg, mint régebben; mert az életföltételek változnak, de az ember ugyanaz marad. Ha sok darab nem kerülhet színre s ha a színházak »csak a legrosszabb darabokat hozzák színre, a legjobbkat pedig visszautasítják«, ennek nem lehet más oka, mint hogy az igazgatók rosszul kezelik a színházakat, az igazgatók nem értenek a dolgukhoz, rosszul válogatják meg a darabokat, azt se tudják, hol lakik az Isten. No és a drámaírók! Azoknak fogalmuk sincs semmiről, rosszul válogatnak, azonkívül el se olvassák a darabokat.

A magánszínházak igazgatói természetesen az egyiptomi istenek nyugalmaival térnek napirendre a dolog felett, ha véletlenül hébe-hóba, nagyritkán az ő kényelmes magaslataikba is elhallatszik a harmincezer nyögése, jajongása vagy titáni harsogása. Ők biztonságban ülnek odafenn. Hát csak próbálják meg elcsapni őket a tulajdon színházukból; ehhez nekik is van egy kis szavuk. És hogy ők az ő pénzükért, az ő felelősségükre és veszélyükre rosszul válogatják meg a szindarabokat!... Ezt mondják másnak; nekik tiszta a lelkiismeretük.

De van egy állami színház is. Világos, hogy ezt meg kell reformálni. Egy kis egészséges reformtól mindig lehet várni valami üdvöset is. De hogyan kell megreformálni? A zordabb időkben kimondták őszintén: olyan igazgatót kell a színház élére állítani, aki az én darabomat adhatja elő, az én barátomat! Most már civilizálódtunk. Most már finomabban fejezzük ki ugyanezt és distingválunk. Azt mondjuk: háromféle mód van rá, hogy a színházat megreformáljuk. Vagy az igazgatót mozdítjuk el, vagy a drámaírókat, vagy úgy az igazgatót, mint a drámaírókat. A legtanácsosabb sorra próbálkozni mind a három módszerrel; valamelyik csak beválik.

A legutóbbi reformmozgalom, mely az első módszert tette programjává, a harmincezer győzelmével végződött. De ez a győzelem, úgy látszik, nem váltott be minden reményt, mert három év múltán rákerült a sor a második módszerre.

Ez is győzelemmel fog végződni, de ez se fog minden reményt beváltani. Amint a harmadik se járna az óhajtott eredménnyel, mert az elégedetlenek délibábot kergetnek.

Szóval, most, egy idő óta az a kérdés van napirenden és bukkan fel újra meg újra a sajtóban, a legkülönbözőbb helyeken, hogy: megfelel-e hivatásának a Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága?... egyáltalán szükséges-e ez a drámabíráló bizottság?... ha igen, milyenné kellene megjavulnia?... s ha nem, milyen dramaturgot kellene a helyébe tenni?

Számoljunk le egyszer ezzel a kérdéssel, annak ellenére, hogy azokban vagy azok mögött, akik ezt a kérdést fölvetik, majdnem mindig meg lehet találni a közvetlenül érdekeltet, azokat a drámairókat, akik a színpadon nem tudnak érvényesülni vagy az érvényesülésük fokával nincsenek megelégedve. Az a körülmény ugyan, hogy majdnem megannyian, akik ezt a kérdést szárnyra eresztik, formulázzák, s akik sietnek a saját kérdésükről mindjárt le is adni a szavazatukat, tulajdonképpen a saját ügyükben bíráskodnak - fölöslegessé tenné ennek a kérdésnek a tárgyalását; de ezen tegyük túl magunkat, arra való tekintettel, hogy máris sokan vannak, akik sokszor olvasva ugyanazokat a kifogásokat és nem tudva, honnan erednek ezek a lakrimák, végre is elhitték, hogy itt valami nincs rendben és most már jóhiszeműen aggódalmaskodnak azon, hogy e tekintetben nem állott-e be valami reformnak a szüksége?

Azért, egyszerűen állapítsuk meg (amiről mindenki meggyőződhetik, ha átnézi a régi hírlapokat és megfigyeli, kik vetik fel ma a legujabb »kérdés«-t), hogy amint a múltban mindig az érvényesülésüket keveslő drámairók között találhattuk meg azokat, akik a Nemzeti Színház vezetésével soha se voltak megelégedve és akik a sajtóban meg a parlamentben a rendszerváltozás vagy inkább a személyváltozás szükségét addig hangoztatták, míg az ellenők vétkezőket végre is sikerült eltolniok a helyükről - úgy most is az érvényesülésüket keveslő drámairók azok, akik napirenden tartják a legujabb kérdést s akiknek legtöbbit fáj a fejök attól a gondtól, hogy nincs-e szükség reformra? Ha néha, kivételképpen, beugratnak a megnyilatkozásra jóhiszeműeket is, s ezeket, akiket csak az ügy érdekel, a panaszaikkal szintén kétségeskedőkké teszik: azokban, akik ugyszólván a hajánál fogva ráncigálják elő újra meg újra a kérdést s a kik minduntalan gondoskodnak róla, hogy ez a téma feledésbe ne merüljön, mindig megtalálhatjuk azt a drámairót, a kinek a darabja vagy egyik-másik darabja nem kerülhetett színre, vagy ha színre került, nem akkor és nem annyiszor került színre, amikor és a hányszor a szerző kívánta volna. Ha bennök, magukban, nem találhatjuk meg ezt az érdekében és hiúságában sértett drámairót, aki a megrövidülését a munkája gyöngye kvalitásának és a tulságos experimentáló kedvének tulajdoníthatná, úgy megtalálhatjuk mögötte a közvetlen szomszédságában. A »kérdés«-t - és ezt kár volna figyelmen kívül hagyni mindig a legkevésbé objektívek, tehát a legkevésbé illetékesek vetik fel; de tekintsük úgy, mintha azoktól eredne, akiket csak az ügy érdekel.

II.

Alkalmat, vagy inkább ürügyet arra a tanakodásra, hogy: egyáltalán szükséges-e a drámabíráló bizottság, s ha igen, hogyan kellene megreformálni? - legujabban az a tény szolgáltatott, hogy a kultuszminiszter, a Nemzeti Színház igazgatójának és a drámabíráló bizottság tagjainak együttes kérésére, megváltoztatta elődjének azt a rendeletét, mely a drámabíráló bizottság feladatát és hatáskörét megszabta.

Ez a miniszteri rendelet négy évvel ezelőtt, a drámabíráló bizottságot, amely ekkor csak véleményező, tanácsadó testület volt, a Nemzeti Színház igazgatójának ugyszólván az ellenőrévé nevezte ki, mert kimondta, hogy az igazgató csak olyan darabot adathat elő, a melyet a drámabíráló bizottság egyhangulag vagy legalább is szótöbbséggel előadásra ajánlott.

Érdekes, és az örök elégedetlenek jellemzéséül meg kell említeni, hogy ennek az intézkedésnek az eredete is rájuk vezethető vissza. Bár csak közvetetten lehetett szerepük ebben a dologban: nekik, az érvényesülést kereső, de meg nem találó vagy keveslő drámaíróknak, a harmincezreknek kell tulajdonítani, hogy a minisztérium ezt a szerencsésnek nem mondható rendeletet kibocsátotta. Akkor ugyanis a sajtóban az a nóta volt divatos, hogy: a Nemzeti Színházban a züllés jelenségei észlelhetők, hogy a színház legnagyobb bajait eredeti újdonságainak a gyöngesége okozza, hogy a sok bukás diszkreditált minden magyar darabot, hovatovább mindenkit elszoktat a Nemzeti Színházról, és ha ezek az állapotok tovább is így tartanak, végképpen el fogja riasztani az egész közönséget. Ezt a nótát legbuzgóbban a harmincezrek fújták, és ha nem ők maguk ismételték ujságcikkekben, amit szintén megtettek, gondjuk volt rá, hogy kifejeztessék másokkal, amit egyfelül baráti tollak segítségével, másfelül azzal, hogy a folytonos botránkozásukban és zsörtölődésükben megnyilatkozó hangulatcsinálás hatással volt a legjobbbbiszeműekre is - el is értek. Ebben nincsen semmi meglepő. Az érvényesülésüket hiába kereső vagy keveslő drámaírók a legszigorúbb kritikusai a bajtársaiknak, egymásnak: amíg a többiekéről van szó, a leggyönyörűbb irodalmi vesszőparipákon nyargalnak, a legmagasabban ülve és a legsebesebben vágatva előre: csak akkor gyalogolnak, bukdácsolva, mikor maguknak kell produkálniuk. De másképpen is befolyással tudtak lenni arra, hogy a vezetőség jóakaratu reformáló törekvése az említett intézkedéstől várva a bajok és az örök panaszkodás megszűnését - ennek a nem szerencsés rendeletnek a kibocsátására szánja el magát. Még pedig akképpen tudtak befolyással lenni erre, hogy az igazgató előszobájának örökös ostromlásával az igazgató előtt is tetszetőssé tették ennek az intézkedésnek az eszméjét. A Nemzeti Színház akkori igazgatója tulságosan jó ember volt, aki szeretett volna minden eléje kerülő érdeket kielégíteni, pedig bizonyára ő is láthatta, hogy egy olyan nagy intézetnél, mint a Nemzeti Színház, ahol annyi magánérdek torlódik össze és kerül összeütközésbe egymással - ez tisztára lehetetlenség. Mégis, erélyes ellentállás helyett, vállalja a lehetetlent és évekig fáradozott a sokféle érdek kiegyeztetésén, aminek természetesen az lett a következménye, hogy előbb mind több ígérettel kötötte le magát, néha talán csak azért, hogy megszabadulhasson a folyamodók, könyörgők, zaklatók, sürgetők, ajánlólevelekkel vagy hadüzenetekkel erőszakoskodók sokaságától, később folyton halasztgatnia kellett ígéreteinek a beváltását és végül át kellett látnia, hogy nem maradhat addig igazgató, amíg minden ígéretét sorra beválthatja. Ilyen bajokkal küzdve, alighanem örült rajta, hogy a drámabíráló bizottság hatáskörének a kitágítása meg fogja szabadítani legalább az újabb ostromlók seregének egy nagy részétől (attól a sokaságtól, amely a drámabíráló bizottság visszautasító határozata következtében nem is juthat el hozzá), és amikor erre vonatkozólag megkérdezték, belenyugodva abba, hogy így a felelősség egy részét is áthárítja, készségesen engedte át hatásköréből a drámabíráló bizottságnak azt, amit - ez nem kért. Ugy, hogy mikor fölmerült az az idea, hogy a drámabíráló bizottság hatáskörét ki kellene szélesíteni, éppen a harmincezrek ostromától már meglehetősen fáradt igazgató volt az, akinek ezzel az ideával szemben legkevesebb volt az aggodalma. Az intézkedni hivatottak pedig, magukénak fogadva el azt a kritikát, amely szerint a Nemzeti Színház akkori bajai onnan eredtek volna, hogy az igazgató derűre-borura adatott elő gyöngé darabokat - noha vitatható volt, hogy csakugyan innen eredtek-e a bajok - és attól tartva, hogy az igazgatónak a gyöngé darabokkal szemben tanusított elnézése csakugyan elidegenítheti a közönséget a Nemzeti Színházról, tetszetősnek találták azt a tervet, mely a drámabíráló bizottság hatáskörének a kitágításával egy kissé meg akarta kötni az igazgató engedékeny kezét. Ezért a tervért akkor a drámabíráló bizottság tagjai lelkesedtek a legkevésbé és azon az ankéten, mely a rendelet kibocsátását megelőzte, egyik-másik tag ki is fejezte az aggodalmait.

Hogy ezek az aggodalmak mennyire alaposak voltak, hamarosan kiderült, mihelyt a rendelet kibocsátásával majdnem egy időben új igazgató került a Nemzeti Színház élére. Az új igazgató már nem láthatta szívesen, hogy a legújabb rendelet következtében nem egészen

szabad a keze. A gyakorlatban ugyan a drámabíráló bizottság, amely tisztában volt vele, hogy feladatának elseje: a neki juttatott ellenőri szereppel nem nehezíteni meg az igazgató működését, rajta volt, hogy ne okozzon neki nehézségeket, de már maga az, hogy az igazgató semmiféle magyar darab előadása dolgában nem intézkedhetett a drámabíráló bizottság határozathozatala előtt, hátrányosnak bizonyult az igazgatóra nézve.

A harmincezrek, akik persze a drámabíráló bizottság hatáskörét kitérítő intézkedést is élénken bírálgatták, nagyon sok szót vesztegettek el annak a bizonyítgatására, hogy: nem lehet ott rend, ahol a felelősség megoszlik... ahol az igazgató a drámabíráló bizottságra s ez az igazgatóra háríthatja a felelősséget... ahol ketten is felelősök, ott senki se felelős... (Mert őket csak az érdekelte, hogy kire legyenek dühösek, ha a darabjaik nem kerülnek színre.) Akármilyen sok szó esett erről, nem itt volt a hiba, mert a történetekért az igazgató is, a drámabíráló bizottság is szívesen viselte a felelősséget. Ennek a sokat vitatott intézkedésnek a főhibája (vagy ha egyetlen, de nagy hibája) az volt, hogy a drámabíráló bizottságot, ahelyett, hogy meghagyta volna tanácsadó testületnek, koordinálta vezetőtársnak, ahelyett, hogy csakis a hasznos kötelességteljesítésre utalta volna, olyan feladatot is rótt rá, mely csak akadályozhatta s a legjobb esetben is csak késleltethette az igazgató intézkedését... amint hogy az intézkedés »animus«-a csakugyan az volt, hogy kölönc, nehezek legyen az akkori igazgató tulságosan liberális kezén. Már pedig egy színháznak a szellemi vezetését csakis egy ember végezheti; nem végezheti alterkációk nélkül egy két-három tagból álló direktórium sem; és még kevésbé végezheti egy 7-8 tagból álló tanács, egy olyan testület, amelynek a tagjai igen sokszor különböző nézetten vannak és 7-8 különböző művészeti programot érvényesítenének, ha véletlenül egyedül kellene intézkedniük. Színházat eredményesen csak egy átlátás és egy akarat vezethet; szavazással színházat vezetni nem lehet. És a színház vezetésében semmi se olyan fontos, mint a darabok megválogatása. Nonszensz, hogy egy színházigazgató azt a darabot, amely tetszik neki és amelytől sikert vár, ne adathassa elő, csak azért, mert csak hárman ajánlották az előadását, négyen ellene szavaztak; ilyen eset ugyan nem fordult elő, de az az intézkedés, amelyet a kultuszminiszter most változtatott meg, ezt az esetet is lehetővé tette volna. Nagy hiba az is, ha az igazgató azt a darabot, amelyre a leginkább épít, nem adathatja elő addig, míg erre egy testületnek a határozathozatala fel nem hatalmazza, vagy nem adathatja elő akkor, amikor az új darabra a legnagyobb szüksége volna, mert amíg minden szavazó elolvashatja és összeülhet határozatot hozni, az időt kíván. Nagy hiba, ha egy igazgató nem gondoskodhatik előre arról, hogy kellő számu eredeti darab legyen a kezében, nem adhat megbízást azoknak a szerzőknek, akiknek az írói képességében és a színpadi ügyességében megbizik, nem köthet szerződést és nem adhat előlegeket még kitűnő nevű szerzőknek a darabjaira sem, megkockáztatva ezzel azt, hogy a legjobb szerzők más színházba viszik a darabjaikat, ahol kevesebb nehézkességgel találkoznak - mert hátha a drámabíráló bizottság nem fogadja el azt a darabot, amelyet szerződéssel kötött le?! Sőt, minthogy a színházigazgatónak a pénzügyi nézőpontokat sem szabad figyelmen kívül hagynia, hiba még az is - meg kell engedni - ha az igazgatónak lehetetlen a csekélyebb irodalmi értékű, de nyilván hatásos s nagyon jövedelmesnek ígérkező darabot előadnia, mert a drámabíráló bizottság, mely természetesen csak az irodalmi kvalitást tartja szem előtt, ezt a darabot visszautasítja. Mindez hiba volt, de a miniszteri rendelethez alkalmazkodni kellett a kinevezettek mandátumának a lejártáig, és most, hogy ez az idő elkövetkezett, a kultuszminiszter az igazgató és a drámabíráló bizottság kérésére megváltoztatta elődje rendeletét s helyreállította a status quo ante-t.

III.

Amíg a Nemzeti Színház drámabíráló bizottsága bizonyos ellenőri feladatot volt kénytelen teljesíteni az igazgató oldalán, vagy inkább a nyakán: a bizottság rajta volt, hogy ezzel a kötelességteljesítésével az igazgatónak ne okozzon nehézségeket. Ha a miniszteri intézkedésnek a célja arra irányult is, hogy ez az ellenőri szereplése megakadályozza olyan daraboknak az előadását, amelyek a Nemzeti Színháznak szégyenére váltak volna: a bizottság nem értelmezhetette a mandátumát úgy, hogy csakis olyan eredeti darabok előadhatását szabad megszavaznia, amelyeket mindenki remekműveknek ismer el. Végre is, ha nem akar a színház érdeke ellen véteni - s hogy ezt tegye, az már nem lehetett célja a miniszteri intézkedésnek - nem kényszeríthette bele az igazgatót abba a helyzetbe, hogy ez a bizottság tulságos szigora következtében egyáltalán ne adathasson elő magyar darabokat. Remekműveket sokkal ritkábban írnak, mint amennyi újdonságra minden színháznak szüksége van, olyan új remekmű pedig, amelyet mindenki annak ismer el, egyáltalán nincsen; nemcsak a magyar, hanem a külföldi irodalomnak a legértékesebb vagy leghatásosabb termékeiről is nagyon elágazók a vélemények, mert hiszen, kivált éppen a színházi újdonságokat, nagyon sokan és sokféle nézőpontból ítélik meg, a legellentétesebb szögletekből is. Bizonyára sokkal kényelmesebb lett volna a bizottságra nézve a rostálásban az elképzelhető legnagyobb skrupulózitás és szigor alkalmazása; nemcsak azért, mert így sokkal kevesebb vállalkozásért kell a felelősséget vállalnia, hanem azért is, mert így semmiesetre se juthat ellenkezésbe missiójának látszólagos főfeladatával. De a bizottság tudatában volt annak, hogy első és főfeladata: a Nemzeti Színház érdekének a szemmeltartása; s tudatában volt annak is, hogy a miniszteri rendelkezés intenciója nem lehetett az, hogy a bizottság, mandátumának a betűihez ragaszkodva, ellenkezésbe kerüljön az intézkedés szellemével, igazi céljával, amely szintén csak arra irányult, hogy a Nemzeti Színház működése minél sikeresebb legyen. A miniszteri intézkedés sem kívánhatta azt, hogy a bizottság ezentul vérbírássá alakuljon át, minden drámairóban csak vádlottat lásson, s megtorolva az apák vétkeit a fiakban, úgy álljon bosszut azokon a szerzőkön, akik a régiebb rezsimben szapora bukásokat szereztek a Nemzeti Színháznak, hogy az utódaikat öldösse le és sicíliai vecsernyét rendezzen az ezentul elébe kerülő drámákon; nem kívánhatta, hogy a drámabírálok valósággal elsöpörjenek az igazgató elől minden olyan darabot, amelyben nem nyilatkozik meg shakespeare-i erő s a melyeknek a szerzői nem a már akkreditált Katona vagy Madách; nem kívánhatta, hogy a bizottság egy cseppet se törődjék vele, mit csinál majd az igazgató, aki valószínűleg eredeti darabot is szeretne adadni, ha a bizottság egyetlen eredeti darabot se ereszt eléje, mert a benyújtott drámák közt egyetlen remekművet se talált?! s hogy a drámabírálok így gondolkozzanak erről: Ez már nem a mi dolgunk, ez az igazgató dolga!... »Hadd fájjon egy kicsit a feje!« A bizottság tehát vagy legalább a bizottság többsége, úgy értelmezte a mandátumát, hogy neki minden olyan darab előadhatását meg kell szavaznia, amelyet tagjainak többsége előadhatónak tart s amelytől színpadi sikert is lehetett - nem várni, hanem: - remélni... mert a színpadi siker dolgában a bizonyosság csak az Isten kezében van. Nem felejtette el a bizottság, hogy a főök, mely a minisztériumot arra birta, hogy a drámabíráló bizottság hatáskörének a kitágításával ettől ellenőrzést és nagyobb szigort kívánjon, mint aminőt a régi igazgató tanusított, az igazgatóváltozással elveszítette minden jelentőségét. Annak idején ugyanis még az a vád is elhangzott, hogy a régi igazgató nem tudott eléggé erős lenni a sok illetéktelen beavatkozással szemben, mely irodalmi s színházi nézőpontból egyaránt értéktelen műveket oktrojált rá a kellő energia hiányából tulságosan jóakaratu és elnéző igazgatóra; és ha a minisztérium nem is adott hitelt ennek a vádnak, csak a sokat említett intézkedéstől várhatta a bajokból kivezető utat, mert a régi igazgató maga is elismerte, hogy bár egyéb nem volt rá hatással, csak a meggyőződése, a maga kritikája, az, hogy bizott az elfogadott darabok sikerében - még igen sok darabra nézve tett a színházat kötelező ígéreteket. A minisztérium, az események után nem bizva többé abban, hogy az

igazgató helyesen ítélte meg és jól válogatta ki azokat a darabokat, amelyekre nézve az előadás kötelezettségét vállalta, szükségesnek tartotta, hogy mindenekelőtt ebből a lekötöttségből szabadítsa ki a színházat, akár kártérítés árán is, ha ez szükségesnek látszik. És legelsőbbben is azért szélesbítette ki a bizottság hatáskörét, kimondva, hogy tekintet nélkül a vállalt anyagi kötelezettségre, ezentul csak olyan darabot szabad előadni, amelynek az előadhatását a drámabíráló bizottság megszavazza, mert azokat a darabokat, amelyeknek egyikét-másikát az igazgató talán elnézésből, tulságos jólelküségéből fogadta el, a bizottság elé akarta utalni, hogy ez szigorúan rostálja meg azt a nagyon felhalmozódott anyagot, amelyhez az igazgató szerződéssel vagy ígérettel már lekötötte magát. Így szinte kuratéla alá helyezte az igazgatót és a darabok megválasztása dolgában a gondnokságot a drámabíráló bizottságnak juttatta. Az igazgatóváltás után azonban nem várható többé a bizottságra a gondnok feladata és megszűnt a szigorú ellenőrzés szüksége is. Mert az új igazgató, akit nem kötött semmi, nem az az ember volt, akinek az erélye befolyást türjön; hamarosan meg is mutatta, hogy se a színház művészeti vezetésébe, se más hatáskörébe senkinek sem enged beleszólást.

De különösen megkönnyítette a bizottságra nézve, hogy szabadabban értelmezhesse a mandátumát, a most megváltoztatott hatáskörmegszabásnak az a rendelkezése, hogy az igazgató nem volt köteles előadatni azokat a darabokat, amelyeknek előadhatását a bizottság megszavazta. Ha tetszett neki az a darab, amelyet a bizottság többsége előadhatónak mondott: előadatta; ha nem, visszautasította és ezzel az ügy befejeződött. Az igazgató élt is ezzel a jogával. De magából az intézkedésből is kitetszik, hogy a bizottság inkább véthetett volna (s árthatott volna a színháznak) a szigorú tulságával, mint ha véletlenül tulságosan enyhén ítél meg egy-egy eléje kerülő szindarabot. Mert visszautasítása definitív, igazán határozat volt; míg az, ha megszavazta valamelyik szindarabnak az előadhatását, csak egy eljárásnak a kezdete, egy első fórumnak a véleménymondása, propozíció, amely nem kötelezte az igazgatót. Ha valamely munkát elutasít, ez döntés volt, amelyet az igazgató sem másíthatott meg, ha pedig ennek a (munkának az előadhatását megszavazta: csak ajánlat, amely aszerint vált határozattá, vagy maradt egyszerű véleménynyilvánítás, amint az igazgató magáévá tette, vagy nem fogadta el. Ez szabta meg, - világosabban, mint a szigorúságnak akkortájt sokat hangoztatott szüksége, - hogy szavazatával a színház érdekét hogyan gondozza.

A bizottság tehát úgy teljesítette a feladatát, hogy a benyújtott szindarabok közül kiválasztotta azt az anyagot, amelyet a legkülönbnek tartott, amelyet előadhatónak s a siker reményével színpadra vihetőnek mondhatott, és ezt az anyagot az igazgató elé terjesztette, hogy ez valógasson belőle; amit ő maga is sikerrel biztatónak ítél, azt adassa elő, ami pedig nem tetszik neki, azt ne fogadja el. Ha nem akart az igazgató helyett igazgatni, nem járhatott el szigorúban; mert csak így tehetette lehetővé, hogy az igazgatónak legyen miből válogatnia, hogy az igazgató valahonnan maga választhassa meg a darabjait - ami a színháznál a dolgok természetes rendje - és hogy az igazgató egyáltalán előadathasson magyar darabot is. Valaki azt mondhatná: bátran lehetett volna a bizottság szigorúbb is, mert az se lett volna baj, ha a Nemzeti Színház sokáig akár évekig egyáltalán nem adat elő magyar darabot, mindaddig, míg igazán kitűnőt nem talál. Hát ez is álláspont és ez is lehet színházi program; de az ilyen színházi programot csakis az igazgató tűzheti maga elé, mert hiszen ennek káros következményei is lehetnek és ezekért a következményekért neki kell vállalnia a felelősséget: erre a színházi programra a bizottság nem kényszeríthette rá az igazgatót.

A mandátum lejártáig tehát a bizottság is, az igazgató is alkalmazkodott a minisztériumi rendelkezéshez, bár - amint korábban már volt szó erről - az ezzel statuált rend az igazgatóváltás után hátrányosnak bizonyult. Három éven át a bizottság megszavazta annyi magyar darabnak az előadhatását, amennyiből az igazgatónak már módjában volt megválogatnia a színház újdonságszükségletének megfelelő anyagot; az igazgató pedig azok közül a darabok közül, amelyeket a bizottság elébe terjesztett, előadatott annyit, amennyire éppen szüksége

volt és természetesen csak azt a darabot adatta elő, amelyik neki magának is tetszett, amelyiktől ő maga is sikert remélt. Már most, ez idő alatt is megtörtént, ami a világ minden színházában mindig megtörténik, hogy az előadott darabok közt akadt olyan is, amelyik a közönségnek nem tetszett. Több ilyen darab is akadt, bár - meg kell jegyezni - sokkal kevesebb, mint amennyi sikerhez, vagy elismeréshez jutott. De minden olyan bemutató, amely nem hozta meg a remélt sikert, kitűnő alkalomnak tűnt fel rá, hogy a drámaírók újra, meg újra megleckéztessék egy a bizottságot, mint az igazgatót.

A harmincezrek tudniillik elégedetlenek voltak a dolgok menetével, amint hogy mindig is elégedetlenek lesznek. És megállhatták-e, hogy végig ne botránkozzák azt a három esztendő, amikor a bizottság hatáskörének kitágítása, mintha valami ellentétet támasztott volna az igazgató és a bizottság közt?! Elmulaszthatták-e felhasználni azt a kedvező konstellációt, amikor a bizottságot az igazgatóval, az igazgatót pedig a bizottsággal üthették?! »Minek is van drámaíró bizottság a világon?« - elégedetlenkedett hangosan az egyik. - Az igazgató boldog volna, ha az én finom, drága, legelső rangú darabomat előadhatná!... eped utána! És ezek nem engedik!... ezek, akikről tulajdonképpen azt se lehet tudni, hogy miért vannak a világon?!... És ez a hangosan elégedetlenkedő »egyk« egy nagy tábor volt. A másik, akinek a darabja a bizottságban megkapta az előadhatáshoz szükséges szavazattöbbséget, nem győzött eleget érzékenykedni a bizottság tagjai helyett: »Igazán fellázító, hogy az igazgató ilyen tekintélyes embereknek a szavát kutyába se vegye!... Ezt ilyen tekintélyes embereknek nem illik, nem volna szabad eltűrniök! Vagy, ha egy kis temperamentummal volt megáldva, így példálózott: Férfiakkal nem packázhatnék így egy igazgató, egy senki! Férfiak nem nyelik azt le, ha véleményt kívánnak tőlük s aztán füttyölnek a véleményükre! Férfiak érvényesíteni tudják az akarukat, minden poklokkal szembeszállnak a meggyőződésükért és nem viselik el pipogyan, hogy egy senki elrugja magától a véleményüket. Jeles férfiú létükre igazán érthetetlen, hogy ennyire meghunyászkodók, hogy ilyen utolsó dologra is képesek« A legnehezebb dolguk mindenesetre azoknak a drámaíróknak volt, akiknek egyik darabját megszavazta a bizottság s előadatta az igazgató, de a másikat vagy a bizottság, vagy az igazgató nem találta előadhatónak; hanem ezek is igazodtak ahhoz, hogy honnan fújt a kedvezőtlen szél és hol az igazgatót ütötték, hol a bizottságot, hol mind a kettőt, azzal, hogy ahol ilyen ellentétek állhatnak elő, ott vagy az egyik, vagy a másik tényező nincs a maga helyén, talán egyik sem. Még olyanok is szívesen nyargaltak az igazgató és a bizottság közt föltételezett ellentét, akiknek a darabja mind a két fórumot »meguszta«, színre is került, de nem kerülhetett színre annyiszor, ahányszor a szerző óhajtotta volna. »Hja, sok baba közt elvész a gyerek!...« nyögte a boldogtalan szülő, amikor a kedves gyermek kis játékait korán játszotta el.

A képzelt ellentét pedig a valóságban oda zsugorodott össze, hogy az igazgató több darabról nem volt ugyanegy nézet, a bizottság többségével, amin annyival kevésbé lehetett csodálkozni, mert ezekben az esetekben a bizottság tagjai maguk sem voltak egy véleményen. Megjegyzendő, hogy ez a véleménykülönbség csak kivételes esetekben vonatkozott a darab értékére, ellenben többször arra, hogy a szóbanforgó mű a siker reményével hozható-e színre vagy nem. Olyankor aztán, amikor az igazgató a kisebbség (a legtöbbször csak egy szavazati kisebbség) véleményéhez csatlakozott, vagy egyáltalán nem tudott bízni a sikerben: azt a darabot, amely neki nem tetszett, vagy amelytől nem várt sikert, nem adatta elő, - természetesen, mert hiszen az ő átlátásának, az ő izlésének, az ő közönség ismeretének s az ő művészeti programjának kellett vezetnie a színházat Ezt a bizottság is természetesnek találta s az opponálásnak az a kísérlete, amelyet az elégedetlenek olyan lelkesen ajánlottak figyelmébe, a bizottság egyik tagjának se juthatott eszébe, nemcsak azért nem, mert az igazgató jogával élt, - mert a bizottságot statútumai is kötelezték rá, hogy e tekintetben deferáljon az igazgatónak, - és mert magában a bizottságban is kétféle vélemény volt a dologról, - hanem már csak azért sem, mert ha magáról a darabról el is ágaztak a nézetek, bemutatásának a

kilátásairól már nem volt ekkora a véleménykülönbség. Az a drámaprodukció ugyanis, amelyből a bizottság válogathatott, legkiemelkedőbb jelenségeiben sem állott olyan magas színvonalon, hogy még ezeknek a legkülönb termékeinek a bemutatása is a színház valami nagy szerencséjének, vagy éppen az igazságosztás valami különös szükségszerűségének tűnhetett volna fel; azok a különben előadható munkák is, amelyekben a legtöbb írói kvalitás nyilatkozott meg, éppen a színpadra termettség dolgában gyöngébb lábon állottak, semhogy ne látszott volna nagyon kétségesnek, vajjon lesz-e sikerük, vagy nem.

A bizottság megfelelt feladatának, amikor szétválasztotta a konkolyt a búzától s kellőképpen kiemelte az igazgató előtt, hogy az előadható darabokban minő írói kvalitásokat, vagy értékeket talált. Ha különös figyelemmel volt az irodalmi értékre, könnyen érthető. Hivatása mindenekelőtt az volt, hogy erre vonatkozó nézetéről tájékoztassa az igazgatót, s meglehet - ennek a megbíráására nem vagyok illetékes - hogy ez az érdeklődése nagyobb elnézésre birta az eléje vitt színdarabok technikai fogyatkozásaival szemben, mint a mekkora elnézésre a közönség is hajlandó volt, tehát: mint a színház érdekében kívánatos lett volna. De ha az irodalmi ambíció és az irodalmi eszközök méltatásában, tehát közvetetten a színműgyártó iparosokkal szemben az igazi drámaírók mellett igyekezett érvényesíteni a szavát, csak természetes volt, hogy éppen a drámaírók, a harmincezrek legyenek azok, akik arra támaszkodva, hogy egy pár eredeti darab nem tudta meghódítani a Nemzeti Színház közönségét, meginterpellálják és azt kérdezzék tőle: »Ha még arra se vagy jó, hogy keresztül tudd erőszakolni az én darabomnak az előadását, mirevaló vagy hát tulajdonképpen?! Szükséges vagy-e egyáltalán?!«

IV.

Hát szükséges-e egyáltalán a drámabíró bizottság? Magyarra lefordítva: van-e szüksége segítségre az igazgatónak az eléje kerülő színdaraboknak a megrostálásában?

Ezt nem lehet okoskodással eldönteni. Mert ez gyakorlati kérdés.

Valaki azt mondhatja:

- Magam választom meg a darabjaimat, a színészeimet és a rendezőimet: voilà, a jó igazgató! Föltéve, hogy van hozzá tehetsége, kifinomult, jó ízlése, kellő energiája, hogy öntudatlanul se engedjen magára oktrojálni semmiféle idegen akaratot, öntudatlanul se engedjen semmiféle befolyásnak és illetéktelen beavatkozásnak, és végül: érzéke az iránt, hogyan és hová kell vezetnie a közönséget, mert az ő művészetében az a leglényegesebb, hogy úgy tudjon bánni a közönséggel, mint a férfinak kell bánnia a nővel: szeretettel, érdeklődéssel, de mégis aképpen, hogy ura maradjon neki. A színház vezetésében egy szempár látásának, egy ízlésnek, egy akaratnak, egységes művészi programnak kell érvényesülnie.

Hát persze. Csakhogy azzal, hogy az igazgató maga választhassa meg a darabjait, vele jár, hogy ő maga olvassa el s néha meg is nézze a külföldi színdarabokat, hogy maga olvassa el azokat az eredeti színdarabokat is, amelyekből válogatnia kell és lehet, hogy maga értekezzen a szerzőkkel, maga intézze el ezek különböző rendű kívánságainak számtalan kérdését. És ha csak azokkal a szerzőkkel kellene tárgyalnia, akiknek a darabjait előadja: De sokkal több idejét foglalják le azok a szerzők, akiknek a darabjait nem adatja elő, és ezeket mégse rázhatja le a nyakáról csak úgy, rövidesen, sokféle okból, mert: máskor szüksége lehet rájuk, mert: a drámaírók succrescentiáját nem szabad elriasztania a színháztól, mert: nem lehet célja, hogy a színháznak ellenségeket szerezzen stb., stb... erről egész könyvet lehetne írni azon a címen:

»Egy színházigazgató küzdelmei a még zöld, a beteg, az élőhalott, az élve eltemetett, de még feltámadásra váró szerzőkkel.«

Ahhoz, hogy maga választhassa meg a színészeit, vele jár, hogy látnia kell az idegen színházak színészeinek, meg a színházi iskolák növendékeinek az előadását, és még inkább a maga színészeinek a munkáját, nemcsak az előadásokon, hanem a próbákon is. És az utóbbiakkal főképpen, de a kilincselőkkel vagy meghívottakkal is, értekeznie, tárgyalnia kell, nem is keveset.

Ahhoz, hogy maga választhassa meg a rendezőit, vele jár, hogy felügyeljen a próbákon is, s lássa, minő munka folyik és hogyan a maga színházában; látnia kell azt is, milyen rendezői munkát produkálnak az idegen színházak.

Ezen kívül neki magának kell elintéznie a vezetése alatt levő nagy személyzetnek minden rendű színházi ügyét. Az egyszerű munkásokét is, de kivált a művészekét, mert hiszen, hogy ezeknek az érdeke mennyiben elégíthető ki, az mindenekelőtt az ő terveitől függ, melyeket más (titkár vagy bármilyen című helyettes) nem ismerhet.

Egy állami színház vezetőjének mindezen kívül valamennyi nevezetesebb adminisztratív intézkedéséről, ujtásáról, de kivált a színház minden pénzügyi dolgáról számot kell adnia felettes hatóságának, a minisztériumnak. Hogy ez nem kevés bürokratikus munkát kíván, elképzelhető. Az is, hogy éppen ezt a számadást és ennek a megokolását - nem bizhatja másra.

Még más munkája is van, amit kívülről, messziről is látni. Például: a színházi szabadjegyek felől való rendelkezést se adhatja ki egészen a kezéből; mert ez a színházra nézve fontosabb dolog, mint amilyenek az első pillanatra látszik.

És ez csak az, amit mindenki tud egy színházigazgatónak a munkájáról. A színházigazgatók maguk mindenesetre többet is mondhatnának erről.

Már most a kérdés az, hogy: ha az igazgatónak mindezt a munkát magának kell elvégeznie, jut-e ideje arra is, hogy ő maga olvassa el mindazt a temérdek szindarabot, amelyet eléje terjesztenek?

Ugy látszik: nem. Mert még a magánszínházak igazgatói is lektorokra vagy titkárokra bizzák az ismeretlenek kezéből származó szindarabok elolvasását. Becsesebbnek tartják az idejüket annál, mint hogy ezt akár gyerekességek, akár olyan munkák elolvasására pazarolják, amelyek megismeréséből a színháznak nem lehet semmi haszna. Csak azt olvassák el maguk, amiben a lektor vagy a titkár valami figyelemreméltót talált.

Pedig a magánszínházak igazgatói megtakaríthatnák a lektorok alkalmazását. Nem kötetesek elolvasni vagy elolvastatni az ismeretlen kézből származó szindarabokat; e tekintetben nem tartoznak felelősséggel senkinek. Azt is megtehetnék, hogy éppen csak bepillantának az ilyen munkákba; átlapozgassák, amin nem látszik meg azonnal a kezdetlegesség; és csakis azzal foglalkozzanak hosszasan, amelyik rögtön megkapja a figyelmüket.

Mégis alkalmaznak lektorokat. Nyilván azért, mert ha a lektor százszor hiába vesztegeti az idejét, százegyedíkszer találhat valamit, ami a színháznak is hasznára lehet.

Mégis, egy magánszínháznak az igazgatója megengedheti magának azt a kényelmességet is, hogy akár egy második Hamletet szalasszon el, ha, malőrjére, valamelyik álmos, más munkában már kifáradt tisztviselőjére bizza a csodás véletlenből kincset rejtegető kéziratcsomónak az elolvasását. De a Nemzeti Színháznál mindent éber figyelmességgel kell elolvasni; hivatásához hozzátartozik, hogy kötelességének tartsa a méltatást érdemlő új drámaíró-tehetségek felkarolását és színpadhoz segítségét; minthogy sok tekintetben, alapításánál, múltjánál, szervezésénél és az államhoz való viszonyánál fogva közintézetnek kell tekinteni, megvárhatják és

meg is várják tőle, hogy minden hozzá fordulónak az ügyét a közhivatalok kötelességteljesítésével intézze el; a Nemzeti Színház hivatása nem engedheti meg, hogy egy második Bánk bán, amelyet hozzá is beterjesztettek, olyan sokáig kellő méltatás nélkül maradjon, mint az első. (És itt közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a régóta fennálló, sok vihart látott és sokszor átalakított drámabíráló bizottsággal még egyetlen egyszer se történt meg, hogy az észrevétlenségben s megfelelő méltatás nélkül hagyott volna olyan szindarabot, amelyről később kiderült volna, hogy kiválóan méltatni való.)

És a Nemzeti Színházhoz sokkal több szindarabot nyújtanak be, mint a magánszínházakhoz. Egy-két szerencsés szerzőt kivéve, legelőször valamennyi drámairó ide gravitál; ami természetes, - annak ellenére is, hogy a magánszínházak a nagy siker esetén sokkal nagyobb jóvedelmességgel kecsegtetik a drámairót, - mert a nagy siker ritkaság s a Nemzeti Színházban való előadás (akármennyire »diszkreditálta« is eredeti ujdonságainak jóhírét sok magyar darab bukása) még ma is bizonyos honneurt jelent.

A Nemzeti Színház igazgatójának pedig jóval több dolga van, mint a magánszínházak igazgatóinak.

Világos, hogy csakis ő maga állapíthatja meg: jut-e ideje a Nemzeti Színházhoz benyújtott valamennyi szindarab elolvasására?... s ha nem, ha a szindarabok megrostálásában segítségre van szüksége, ha meg akar szabadulni attól, hogy naivitások, teljesen értéktelen, kétségtelenül előadhatatlan s még csak tehetséget se reveláló, tehát figyelemre se érdemes szindarabok elolvasására vesztegessen az idejét, amelyet amugy is erősen leköt sok más, a színházra nézve fontosabb dolog: milyen dolgozótársra vagy dolgozótársakra akarja bízni azt, amit ő maga nem végezhet el.

Mert akármilyen fontos a színháznál az egységes vezetés, az egy akarat, egy izlés érvényesítése, az azon egy művészi program szemmeltartása, el lehet képzelni, hogy a művészi vezetéssel és az ettől elválaszthatatlan adminisztratív intézkedésekkel együtt járó valamennyi munkát, amelyek egy része aprólékos munka, az igazgató egymaga nem végezheti el. Csak ő maga lehet hivatott annak megállapítására, hogy munkájának melyik részét bízhatja rá másokra, és hogy amit másokkal kell elvégeztetnie, egy vagy több személyre, egyetlen funkcionáriusra vagy egész testületre bizza-e, mert hiszen azért a munkáért is, amelyet helyette más vagy mások végeznek el, neki kell viselnie a felelősséget.

Bizonyára igazuk van azoknak, akik egy idő óta azon nyargalnak, hogy a drámabírálatnak első munkáját, vagyis a teljesen értéktelen szindaraboknak a figyelemreméltóaktól való kiválasztását egy ember is elvégezhetné s ez az egy ember, nevezzük akár dramaturgnak, akár lektornak vagy titkárnak, fölöslegessé tehetné a drámabíráló bizottságot (vagy legalább is: a drámabíráló bizottság munkájának egy részét). De ennek a fessegetése s e tekintetben minden tanakodás céltalan, mert itt az a döntő, hogy az igazgató ennek a munkának milyen módon való elvégzését s kire vagy kikre bízását tartja a maga számára előnyösebbnek, a maga felelősségérzetére nézve inkább megnyugtatónak. A mai igazgató pedig, úgy látszik, jobban megbizik egy egész testületnek, mint egyetlen funkcionáriusnak - akármennyire jóhiszemű és illetékes - ítéletében. Az egyik legelső intézkedése az volt, hogy ötről hétre emelte fel a drámabíráló bizottság tagjainak a számát. Valószínűleg azon a nézeten van, hogy több szem többet lát.

A gyakorlati kérdésre tehát, bármilyen szépen okoskodjanak is az okvetetlenül reformot követelők arról, hogy mi minden lehetne a Nemzeti Színháznál, milyen jó volna másként, s ha másként volna, milyen nagyszerű darabokat írának egyszerre a magyar drámairó-anyak, csak az lehet a felelet, hogy: igenis, a drámabíráló bizottságra szükség van, mindaddig, amíg igazgató-változás nem lesz, vagy amíg az igazgató véleményét nem változtat.

V.

Vidor hangu tréfálkozók, akikből azonban keserűség szól, gyakran előadták már kritika-képpen a következő lírát:

- A drámabíráló bizottság! Mi az? Semmi! Mit csinál? Semmit. A tekintetes urak összejönnek, tanakodnak, fontoskodnak, tanácskozást és szavazást játszanak, előadásra ajánlanak darabokat, amelyeket az igazgató nem adat elő, aztán hazamennek. Mi ez? Kupaktanács.

Addig, addig zengték ezt, míg jóhiszemű, komoly kritikusok is elhitték, hogy a drámabíráló bizottság nem csinál semmit, csak javaslatokkal áll elő, amelyekre az igazgató egyet legyint és azt mondja magában: »Beszélhettek, jó vitézek, senki se hallgat rátok!«

Hát az tévedés, mintha a drámabíráló bizottság nem csinálna semmit. Nem semmi az, amit elvégez, csak nem venni hamar észre; mint amikor az előadásra figyelünk, nem is gondolunk rá, hogy mennyi apró-cseprő munka előzte ezt meg szükségképpen, milyen hosszantartó, talán kicsinyes, de sok türelmet kívánó munka, amelynek okvetetlenül le kellett folynia a színpalak mögött, ha nincs is szembeszökő láttatja.

De a harmincezer elégedetlenségének és örökös fészkelődésének végre is sikerült elhitetnie a legjobbhiszeműekkel is - azokkal, akikről kétségtelen, hogy csak a drámairodalmunk irányában való őszinte érdeklődés szól belőlük - hogy a drámabíráló bizottság mai működése, ha károsnak nem is mondható, de drámairodalmunk fejlődésének és nevezetesen a drámaírók nevelésének nézőpontjából: ki nem elégitő, kevés.

Igy mostanában egyik, éppen komolyságáról és irodalomszeretetről ismert írónk, aki távol áll a színházak körül lappangó sokféle érdekeltségtől, nyilván keveselve azt, amit a drámabíráló bizottság működéséről tud, a következőkben ad tanácsot arra nézve, hogy a drámabíráló bizottság, ha meg akar maradni, hogyan tehetné hasznossá magát:

- A drámabírálat nem merülhet ki határozatok hozatalában vagy véleménynyilvánításban. A drámabírálat nem törvénykezés. Sajnálatos, ha a költői alkotásokkal a hivatalos jogszolgáltatás módjára bánnak el.

A drámabírálás munkája akkor válnék becsessé, ha a drámabírálók tanácsadóivá, segítő-társaivá lennének a drámaíróknak. Mert csak kivételképpen irnak kifogástalan tökéletességű darabokat. Gyakori jelenség, hogy a kiváló drámaíró is érzi a munkája fogyatkozását, de a hibát megtalálni nem tudja. Annyira benne él még a munkájában, hogy ezt a távol álló, idegen néző szemével megítélni hiába próbálja. És akárhányszor olyan könnyen kijavítható, elemi hibát hagy javítatlanul a munkájában, amelyet a bíráló nyomban észrevesz. Máskor észreveszi a hibát, de nem talál módot ennek a kijavítására. Még inkább gyakori, hogy a szerző munkájának az elejét jól írja meg, de aztán ereje kimerül, leleménye kiapad s újabb fordulatokkal a témát tovább fejleszteni és jól befejezni nem tudja. Vagy fordítva: rosszul kezdett, kinosan elnyújtott expozíciót át vánszorogva jut el sikerült fordulatokhoz és hatásos megoldáshoz. Ilyen esetekben a drámabírálatra az a feladat vár, hogy segítségére siessen az írónak. Mindenütt a világon, ahol a drámairodalom dicsőségre tett szert, virágzását csakis az ilyen drámabírálásnak köszönhetette. A legjobb francia darabok, amelyek a világot bejárják, úgy készülnek el, hogy az igazgatók és a dramaturgok ugyyszólván együtt dolgoznak a szerzőkkel. A magyar drámairodalom azért nem tudott eddig elsőrangúvá fejlődni, mert a színházaknak nem voltak olyan drámaértői, akik éltető módon segíthettek volna íróinkon, vagy ha voltak ilyenek, nem jutottak megfelelő hatáskörhöz. Szerzői tehetségeink vannak, de mit ér, ha vezető szellemű drámabírálok nem támogatják őket. A valódi drámabírálat nem éri be ítéletének a kimondásával s ennek megokolásával; nem is csak negatív irányban munkálkodik, hanem pozitív módon is megjelöli az utat, amelyen a fogyatkozásokat kijavítani lehetne. Ha

majd valamikor lesznek ilyen dramaturgjaink, csak akkor látjuk majd igazán, mennyi költői erő él Magyarországon. Majd csak akkor keletkezhetik drámairodalmi iskola és hagyomány, mely nemzedékről nemzedékre adja a színpad művészetét.

Tisztelt kollégánk, akinek a teljes jóhiszeműségét és a legtisztább irodalomszeretetből fakadó jóakarátát nagyon megbecsüljük, ezekben a javaslatokban amelyek a legnemesebb idealizmusról tanuskodnak, de arról is, hogy nem egészen tájékozott afelől, hogyan történik a dráma-bírálat nálunk és külföldön - egyrészt fölösleges dolgot követel, másrészt: lehetetlent.

Fölszemes dolgot követel, amikor azt sürgeti, hogy a dráma-bírálat mutasson rá azokra a könnyen kijavítható hibákra, amelyeket a szerző nem lát meg, mert még benne él a munkájában, a bíráló azonban nyomban észre vesz. Ezt nálunk is elvégzi a dráma-bírálat. Nyilvánvaló megtévedések, disszonáns hangok, izléstelenségek, mindennemű lapszusok törlését proponálni szokta s nem mulasztja el rámutatni az egyszerű szellemi megbicsaklásokra. Megtörténik az is, hogy tehetségre valló és nagyjában előadható munkáknál nem szorítkozik annak megállapítására, mik a munka fogyatkozásai, hanem »pozitív módon is megjelöli az utat«, amelyiken a fogyatkozásokon segíteni lehetne. Ez a tanácsa persze többnyire arra irányul, mit kellene rövidíteni, vagy mit bővebben kifejteni, jobban megvilágítani, és hogyan lehetne a munkán előnyére változtatni, ha ez könnyen és a koncepció minden nagyobb sérelme nélkül megtörténhetik. Néha, bizonyára már ritkábban, még lényegesebb változtatást is ajánl, ha ez nem vág nagyon az elevenbe. És ha a dráma-bírálatnak ezt a munkáját a néző-térrel nem venni észre, az csak természetes. Nem lehet megjelölni, úgy-e, hogy hol történt előnyös változtatás a dráma-bírálat javaslatára?! Néha pedig megtörténhetik a helyes utnak pozitív módon való megjelölése, de ennek nincs foganatja; akár azért, mert a szerző ragaszkodik a maga első conceptusához, akár azért, mert hiába kapta meg a kellő utbaigazítást, nem tudott segíteni a bajon.

Külföldön se történik ennél több, a párisi színházakban sem. Téved tisztelt kollégánk, ha a francia darabok világhódítását a párisi igazgatók és dramaturgok köszörülési ügyességének, csiszoló művészetének tulajdonítja; ezt csak a francia drámaírók talentumosságának és kiváló színpadtechnikai érzékének lehet tulajdonítani. Párisban az igazgatók és lektoraik nem is igen avatkoznak bele a csiszolás munkájába; ha előadhatónak találták a munkát, a detail-ok nem okoznak nekik aggodalmakat. Igaz, ott hosszabban készülődnek egy-egy darabnak a »kihozatal«-ára, több próbát tartanak az újdonságokból, mint nálunk, - nem tartozik ide, hogy ez ott miért lehetséges és nálunk miért nem - s a sok próbán ott ugyyszólván napról-napra folyik a köszörülés munkája. De ott ezt a munkát rendesen maga a szerző végzi a színészek segítségével: a szerző, aki bár többnyire született rendező, a próbákon már jobban látja a darabját, mint amikor csak papíron volt előtte, meg a színészek, akiket nagyon érdekelnek a detail-ok, mert hiszen ezek hatása, vagy balsikere az ő sikerüket is növeli vagy csökkenti. De ami a fődolog: a csiszolásnak ez a munkája ott is mondatok törlésére vagy megváltoztatására, passzusok rövidítésére vagy erősebb kiélezésére, főképpen pedig rendezésszerű dolgokra, a hangulatnak, a hatásnak színpadi eszközökkel való növelésére, szóval jobbára csak külsőségekre szorítkozik, lényegbe vágó dolgokra csak kivételesen.

Amint hogy a dráma-bírálat és a színpadra való előkészítés munkájától többet nem is igen lehet várni.

Amit tisztelt kollégánk még ezenfelül sürget a dráma-bírálatból, az már teljesíthetetlen kívánság. Hogy amikor a szerző munkájának az elejét jól írta meg, de aztán kimerült az ereje, a leleménye kiapadt s fordulatokkal a témát tovább fejleszteni és jól befejezni nem tudta, akkor a dráma-bírálat siessen a maga leleményével az író segítségére és ennek helyébe lépve, ő eszelje ki, minő fordulatokkal lehetne a drámát tovább fejleszteni és jól befejezni, ami azt jelenti, hogy az író helyett, ha csak vázlatosan is, de lényegében ő csinálja meg a dráma

folytatását és befejezését, a maga képzelete szerint: ez lehetetlen kívánság. Hasonlóképpen az is, hogy a sikerült fordulatokban bővelkedő és jól megoldott, de rosszul kezdett drámát ő fejelje meg jó expozícióval.

Nem is érthető, hogyan követelheti meg tisztelt kollégánk a drámabírálotól, hogy jobb drámaíró legyen, mint a költő, akit bírál, s hogy azonnal rendelkezésére álljon a drámairói képzeletével, mihelyt emezt cserben hagyja az ereje?! Ő, aki maga is bíráló (és bírálója például regényeknek; elbeszéléseknek is, amit még sohasem írt), nem lehet azon a naiv nézeten, hogy a bírálatra csak olyanok jogosultak, akik már a »Besser machen«-ben is jeleskedtek. A drámabíráló végre is a közönség legműveltebb, legjobb ízlésű, irodalmilag is képzett elemét képviseli a színházban s ettől a közönségtől nem kell egyébben különböznie, mint hogy a véleményét képes is, kész is legyen megokolni (s ha ír, hát irodalmi formában); a színházat szolgáló előzetes drámabírálat lényege pedig mindig a szindarabok jóízűsége, helyes megválasztása marad. Tőle, aki csak ezt a funkciót gyakorolja a színházban, nagyobb drámairói képességet követelni, mint amekkora a - mondjuk: - gyakorló drámairóké: túlzott követelés.

De tegyük fel, hogy megvan ez a nagyobb drámairói képessége (amint sok esetben meg is van, mert hiszen a drámabírálok között drámairók is vannak, akik külön dolgokat produkáltak már az előadható, de megfejlésre vagy kifejlesztésre és befejezésre szoruló drámáknál). Tegyük fel, hogy a színház érdekében hajlandó ezt a nagyobb drámairói képességét a kisebb tehetségűek rendelkezésére bocsátani s ahelyett, hogy maga írna darabokat, beéri azzal, hogy drámairói képességét, csak ott, vagy mindenekelőtt ott használja fel, ahol ezzel a gyöngébbek segítségére lehet (szóval elforgácsolja, ami nem igen állhat érdekében drámairodalmunk fejlődésének). De nagyobb képessége birtokában s bizonyos önmegtagadást kívánó készségével is, vállalhatja-e a felelősséget, a dolgozótársi szereplésével, egy olyan szindarabnak a sorsára nézve, amelyet, akármennyi része van benne az ő munkájának, másnak a nevével adnak elő, s amely, ha megbukik, ennek a másnak a szerencsétlenségére bukik meg?! A legkitünőbb drámairónak a műve is megbukhatik... meg is bukik egyik-másik (az egyetlen Feydeau híres arról, hogy noha már sok darabot produkált, »még veretlen«)... kiteheti-e magát annak, hogy a megnevezett szerző, aki csak félig szerző, de akinek a nyakára ő a bírálat címén jutott szerzőtársnak, a balsiker esetén azt mondhatta, hogy az őseredeti darab nagy sikert szerzett volna, de a közös munkának meg kellett buknia amiatt, amit a drámabíráló-drámairó korrigált bele?! Viszont, önérzetes szerző belenyugodhatik-e abba, hogy amikor a darabja nagynehezen kiküzdte a sikert, joggal mondhatta el róla, hogy sikerét nem a maga erejének köszönheti, hanem annak a szerzőtársának, aki bírálat címén dolgozott bele a munkájába, s aki, minthogy csak a drámabíráló kötelességét teljesítette, nem osztozik vele sem az erkölcsi, sem az anyagi sikerben?!

És ez még csak a gyakorlati része a dolognak.

Az irodalom érdeke még kevésbé tűri meg ezt a természetellenes szövetkezést. A kollaboráció csak olyankor szokott sikerrel járni, ha a szerzőtársak gondolkozásban már szinte egyek s a munkában annyira összeszoktak, hogy képzeletüknek egymásra való hatása s ötleteiknek, gondolataiknak kicserélése nélkül már nem is tudnak dolgozni. Annyi mindenesetre kell két szerző szövetkezésének a jó eredményéhez, hogy a tárgy, a szerkezet, a motívumok, a fordulatok, a tónus egyformán tessenek mind a kettőjüknek. De ígérhet-e sikert az olyan kollaboráció, a melyben az egyik szerzőtársnak, a drámabíráló-drámairónak, a koncepció idegen marad, amelynek az egésze őt végig hidegen hagyja, s amelyhez a részesedése csak a nyilvánvaló nagy hibák kiküszöbölése céljából fűződik?! Hogy nem valóságos kollaborációról van szó? s hogy a drámabíráló-drámairó semmit sem írna bele a darabba, csak tanácsokat adna a szerzőnek, hogy milyen fordulatokkal fejlessze tovább a bonyodalmat s hogyan juttassa befejezésre? De hát hihető-e, hogy az erre kárhoztatott szerző úgy tudja megírni, amit más

eszelt ki, ami más ember képzeletében fogamzott meg, mintha a maga kedves ötleteit írná meg?!... sőt, hogy azt, amit más tanácsolt neki, ami számára csak kakukfíók és a maga kedves ötleteinek a megfojtója, jobban tudja megírni, mint amit maga képzelt el?!

De a fődolog ez: egy darabnak a külsőségein lehet előnyére változtatni, a feltjaitól meg lehet szabadítani, a kinövéseit le lehet nyirbálni, szóval, amíg - legalább operációval - lehet segíteni a bajain, addig a szerző maga is kijavíthatja a munkáját, pár szónyi figyelmeztetésre is. De azok a dolgok, amelyeket tisztelt kollégánk emleget, t. i. a rosszul kezdett expozíció, vagy: ha a szerző ereje a darab közepén kimerül, »leleménye kiapad s újabb fordulatokkal a témát tovább fejleszteni és jól befejezni nem tudja«: ezek nem operálható dolgok, hanem a darabbal »veleszületett alkathibák«. Ezeken pedig nem lehet segíteni. A tapasztalás legalább azt mutatja, hogy akik megkísérelték az ilyen darabok átalakítását, ezzel még rosszabb eredményhez jutottak, mint először. Még akkor se sikerült jó darabbá formálniuk át azt, ami először egyik másik lábára sántított, ha hősiesen elülről kezdték a dolgot, mert az emlékeiktől nem tudtak szabadulni s ezek ismét kátyuba vezették őket. És ha ebből a bajból nem tudja kivezetni a szerzőt a maga képzelete, a maga ihlete: vajjon kivezetheti-e másnak az a tanácsadása, hogy milyen mozdulatokat tegyen a sakktáblán?! A tapasztalás erre is azt mondja, hogy: nem.

S ha más módja nem volna, csak ez, hogy drámabírálbizottság hasznára legyen a színháznak, úgy nem igen lehetne vitatkozni azon: szükség van-e rá vagy - delectur.

FAGUET

(1916.)

- Ez az én szerelmes fiam, kiben nekem kedvem telik! - gondolhatta Ferdinand Brunetière, mikor a nála két évvel idősebb Émile Faguet 1886-ban kiadta az »Études littéraires sur le XIX-e siècle«-t, az első könyvet, melylyel feltűnhetett. És Ferdinand Brunetière, aki még soha jót nem mondott élő emberről, aki minden szeretetét a jól meghaltak, a sirboltba helyezettek, az elégetettek számára őrizte meg s - mintha benne a pergamen változott volna át emberré - csak a legjobban meghaltakért, csak a mumiákért lelkesedett, megdicsérte az eleven Faguet-t. Könnyű kitalálni, miért. Mert Faguet kezdetben tökéletesen úgy krákogott, túszkölt, köhögött, mint ő; Faguet-nak gondja volt rá, hogy már akkor felöltő bőszevűségével és nem közönséges svádájának minden ügyes simulékonyosságával egyelőre folyton csak azt fejtegesse, amit először Brunetière fejtett ki, az a Brunetière, aki elődje volt a heves ellentmondásra és feltűnésre pályázó bírálatokban s akit akkor bátran el lehetett volna nevezni »a kritika fejedelmé«-nek, mert kinevezés-, előmenetel-, jutalmazás- és kitüntetés-osztogatás dolgában az időtájt egy kritikus se dicsekedhetett nagyobb befolyással s e tekintetben, ha akarta, szinte fejedelmi jogokat gyakorolt.

Hogy ezt a példás simulékonyt megjutalmazza, Brunetière, nem győzte Faguet-ban eléggé dicsérni az - »egyéni vélemény«-t. »A XIX. század irodalmának nem története ez« - írta a Revue des deux Mondes-ban Faguet könyvéről, elismerve, hogy nem lehet szó történetről az összefüggések meg a következtetések kimutatása és a fejlődés folyamatosságának valamelyes feltüntetése nélkül - irodalomtörténeti adatok se találhatók benne. Nem igen talált itt helyet a biográfia, a pszichológia, a fiziológia és pathológia sem: de megvan ezeknek a tanulmányoknak az a ritka jutalajdonságuk, hogy csakis és tisztára irodalmiak. Faguet beérte azzal, hogy elolvasta Chateaubriand, Lamartine, Vigny, Victor Hugo, Musset, Gautier, Mérimée, Michelet, George Sand meg Balzac munkáit és elmondja róluk a maga véleményét. Nos, ezek közt a kritikák közt van legalább kettő-három, amely csupa józan ész, jó ízlés és helyes ítélet.

Talán nem kell mondani, hogy Faguet-nak a józan esze, jó ízlése és helyes ítélete véletlenül éppen ott ért el ilyen kiváló eredményeket, ahol »személyes vélemény«-e (»opinion personnelle«) nemcsak éppen találkozott, hanem csodálatosan megegyezett Ferdinand Brunetière-nek legszemélyesebb véleményével. És ez akkortájt minduntalan megtörtént: az említett könyvben »legalább kétszer-háromszor«. Ha Faguet nem is ment el odáig, hogy örülség Madame Bovary-t olvasni, mikor Atalá-t s Les Martyrs-t is olvashatja az ember, viszont Faguet-nak Chateaubriandban még a Les Natchez is csupa gyönyörűség, noha erről Brunetière is elismeri, hogy csak olyan kis adagokban lehet élvezni, mint az orvosságot. És ha Faguet Lamartine-ért nem tud eléggé lelkesedni, viszont észreveszi, hogy Victor Hugo »csak közhelyeket tud elgondolni«, hogy »ha nincsenek gondolatai, fölszedi az utról mások gondolatait«, hogy »nem lehet elképzelni költőt, aki lelki vagyon dolgában szegényebb lehetne és mégis oly keveset törődne azzal, hogy egy kicsit meggazdagodjék.« Nos és ha Faguet George Sandnak az eszméit gyermekeseknek, érzéseit pedig közönségeseknek találja, ami Brunetière-nek egy kicsit sok, viszont, ha Balzac-ot kell jellemezni, Faguet nem felejt el, hogy »Balzac úgy gondolkodik, mint egy utazó ügynök«, hogy az »elmélkedései együgyűek«, hogy »ordinaré«, »otromba«; tele van mindenféle ostoba előítélettel és hogy temérdek »laposságot ír« - ami már Brunetière-nek is eszébe jutott. Végül, ha azért elismeri, hogy Balzac munkáiban mégis jelentékenyebb regényírói tehetség nyilatkozik meg, mint a Madame Cottin regényeiben, viszont, gondja van rá, hogy újra meg újra elitélje »azokat az olcsó és megvetnivaló merész-

ségeket, a melyeket olyan nagy számmal találhatunk sok regényírónál, akik tettetik, mintha azt hinnék, hogy a realizmus a rémitő vagy gyalázatos kivételek tanulmányozásából áll.« Ez a buzgólkodása tökéletesen elég volt rá, hogy megkapja Brunetiére-től a józan észről, jó izlésről és helyes ítéletről szóló kitűnő bizonyítványt. »Ha Faguet könyve nem is mondható a XIX. század irodalma történetének, ennek a történetnek mindenesetre a főkérdéseivel foglalkozik« - ütötte rá a pecsétet az irodalmi vegyvizsgáló állomás vezetője Faguet munkájáról szóló elemzésére és látletére. Hogy Faguet könyve a XIX. század irodalmi mozgalmairól vajmi szegényes képet ad, hogy ebből a könyvből nemcsak a történet hiányzik, hanem a XIX. század is, mert ennek az első felét se reprezentálja eléggé a megbírált tíz kiválóság, a második felét pedig sehogyan se, hogy ez a könyv, ha sokat foglalkozik azzal, ami Brunetiére-nek »főkérdés«, viszont alig vagy egyáltalán nem foglalkozik azokkal az eszmékkel, a melyek a XIX. század oly sok nagy íróját világszerte foglalkoztatták, ezzel Brunetiére már nem törődött. Brunetiére-t csak az érdekelte, hogy minél több rosszat mondhasson és mondathasson Flaubert-ről, aki az epés kis embert lenézte, a Goncourt-okról, Zóláról és mindenkiről, aki George Sand óta élni és pisszenni mert; a »jóízlésű«-ek és a »helyes ítéletű«-ek előtt erre jogot szerzett azzal, hogy állandóan és kitartóan magasztalta Boileau-t, a tizenhetedik század többi nagyját is, de ahogy más mindennap viv, Boileau-t mindennap, egy-két óra hosszat. Mit torolt meg ez a Zoilus?... vagy egyszerűen az dolgozott benne, hogy nem volt egészen egészséges és ez kihathatott a gondolkozására? - ma még nem könnyű megállapítani; de nyilvánvalóan szinte kéjelgett benne, hogy ócsároljon mindenkit, aki él. Sohase kegyelmezett meg másnak, csak annak, akitől azt várta, hogy munkájában segítőtársa, tanítványa lesz és Faguet ilyennek ígérkezett. Aki vidéki professzor korában Balzac-ot is commis voyageur-nek látja, azt fel kell hozni Párisba, a Lycée Condorcet-ba.

Brunetiére úgy találta, hogy nem lehet elképzelni korlátozottabb gondolkozású író, mint amilyen Flaubert, (senkin se rágódott annyit, mint a Bovaryné szerzőjén) és miután sokáig ritka sikerrel irt biográfia-pszichológia-, fiziológia- és pathológiamentes kritikákat, »csakis és tisztára irodalmi dolgokat«, »személyes vélemények«-et, néhány könyvben és számtalan tanulmányban két, nem egészen új, de nyilván hosszúéletű filozófiai gondolatot hagyott az emberiségre. Először, hogy: illetlen és megengedhetetlen dolog, ha az író az érzéki szerelem ellakolni való dolgait szellőztetgeti és másodsor, hogy: azokat a kérdéseket, amelyeket a tudomány még nem tud megoldani, nem szabad feszegetni. Azonkívül, hogy a köztisztviselő mindennapos következetességével ismételtette a XVII. század nagyjainak dicséretét, üdülésül pedig »lerántott« minden élet, aki nem elég mélyen vette le előtte a kalapját vagy nem ment el hozzá tisztelegni, egész életén át csak ezen a két vesszőparipán nyargalt - ami Victor Hugóé-nál nem sokkal nagyobb filozófiai fonds-ra vall és olyan korlátoltságra mutat, aminővel ő vádolgatta az Education sentimentale szerzőjét. Faguet is ezzel az iskolalovaglással és a XVII. század nagyjainak magasztalásával kezdte; de nem maradt annyira exkluzív, mint Brunetiére, sőt egyáltalán nem maradt hü ahhoz, aki mestere és első hatalmas pártfogója volt. A XVII. század nagyjai számára - akiknek adorációját már vidéki professzor korában bölcsen megkezdte (első fohászkodásaival s ezeket egybefoglaló könyvével) - irodalmi áldozgatásának kis obulusait későbbben is le-lerakta; hiszen ez a francia litterátusnak időszakonként szinte köteles miséje és ha valakinek a tekintete már gyermekora óta ott csüng az Institut kupoláján, nem is mulaszthatja el, hogy a XVII. századnak időnként egy-egy gyertyát ne gyújtson; de első fellépéséhez csak ennyiben maradt következetes. Mert attól fogva, hogy Párisban egy kicsit otthonosabb lett, mind messzebbre kalandozott el a nála két évvel fiatalabb mestertől és ennek gyűlölködéssel teli, de opportunizmussal nem vádolható programrajától; nem érte be a régóta halott márkik és a régóta halott biborosok magasztalásával, megdicsérte az élő biborosokat is, sőt megdicsért olyanokat is, akik az előkelőségben nem jutottak el egészen a biborosságig; és ami a fő: egyre ritkábban vagy egyre lanyhábban ócsárolgatta az illetleneket és a merészeket, azokat, akik a rémitő vagy gyalázatos kivételességekre úgy mutatnak rá, mint

ha mindez realitás volna. Brunetière-nek, aki minden elfogultsága és rövidlátása ellenére észrevette, milyen szerencsésen »rezümálja« Faguet »elődeinek a véleményét« is, egyre kevesebb alkalma lehetett Faguet-ban a »személyes véleményt«-t dicsérni; Faguet mind ritkábban fejezte ki a Brunetière egyéni véleményét és mindinkább beletalálta magát, hogy csak elődjének a véleményét rezümálja (számtalan olyan elődnek a véleményét, akik egymással háboruban éltek); minél inkább haladt az idő, Faguet annál vegyesebb véleményeket rezümálgatott, de ez már nem akadályozhatta meg, hogy elérje mindazt, amit iskolás gyerek kora óta erősen akart.

- Auguste Émile! - mondta neki valamikor az apja - az nem lehet, hogy te is mint én, halálodig vidéki tanár maradj, ami nem jó. Neked egyetemi tanárnak kell lenned, a Journal des Débats és a Revue des Deux Mondes kritikusának, öreg napjaidra pedig az Académie Française tagjának, ami a leggyönyörűbb dolog a világon. Ehhez, egy kis ügyességen kívül, a legszükségesebb az, hogy reggeltől estig olvass és írj, főképpen, hogy: amit délelőtt elolvasnál, azt soha se mulaszd el délután újra megírni. Tehát kelj fel a kakassal, tiszteld a hatalmasokat és ora el labora!

Auguste Émiléből nem hiányzott sem az értelmesség, sem az ügyesség, sem a szorgalom. Így bekerülhetett az École Normaleba, - a vidéki tanárság türelempróbáját csak addig kellett kiállania, míg egy kötetnyi dicséretet a XVII-ik századról és egy másik kötetnyi helytelenítést a XIX-ikről el nem helyezhetett a folyóiratokban, - aztán lassan, de simán eljuthatott mindenüvé, ahova vágyódott. Mindenekelőtt a néhai biborosokat és két Brunetière-t tisztelte, de nem volt olyan vad, hogy már idejekorán el ne juttatott volna egy-egy mosolyt azokba a táborokba is, amelyeket Brunetière exkommunikált, a hosszas levelezgetésig barátkozott minden külföldivel, aki benne is megbecsülte Franciaországot; és ha valaki, ő elmondhatta, tízéves korától a hatvankilencedik évéig, hogy: nulla dies sine linea. A mi korunknak talán a legnagyobb tintapazarlója volt és hogy a betüontásban milyen rekordot ért el, az jellemzi a legjobban, hogy életének utolsó évtizedében esztendőnként négy-öt kötetre valót adott ki. Ugy beszéltek, a németek a román gabonát, hogy gyorsabban vehessék át és küldhessék el, nem zsákokban szállították el, hanem valami porszívó gépszerű készülékkel szippantották fel és aztán szinte kilövelték egyik vagonból a másikba; efféle eszme- és betű-gyorsbeszívó és kibocsátó készülék volt Faguet.

De egyszersmind példája annak, milyen sokat pótol az erős akarat. Attól kezdve, hogy Párisba költözött és letelepedett a Sorbonne közelébe, hogy közel találja ezt is és mindazokat a helyeket, ahová be akart jutni, annyit és addig foglalkozott az irodalommal, amelyet eleinte, meglehet, csak fejőstehénnek nézett, míg kifejlődött benne az irodalom szeretete is és lassankint szert tett arra a széles látókörű tájékozottságra, a melyre a kritikusnak még nagyobb szüksége van, mint a tanárnak. És ha jelentékenyebb tehetség híjján nem nőhetett ki magát a kritika olyan vezető egyéniségévé, mint Sainte-Beuve, Taine, vagy Lemaitre, munkája nem maradt meddő, mint a Brunetière-é, mert legalább, mint ismeret-közvetítő megbecsülni való szolgálatokat tett tanítványainak és olvasóinak.

A háboru óta sok veszteség érte a francia irodalmat: Lemaitre, Hervieu, Mézières, Claretie, Augustin Filon stb. halálával. Faguet-val nem dőlt ki kiváló egyéniség, de nevezetes munkakerő veszett el. A legnémetebb francia halt meg benne; a hangyaszorgalom és kitartás egyik hőroza.

SHAKESPEARE ÉS A MAI FRANCIÁK

(1916.)

Kétszáz évnek kellett elhaladnia, míg Shakespearet hazájában annak ismerték fel, akinek ma az egész művelt világon látjuk. De - ami ennél még inkább feltűnő - noha Shakespeareben a mai irodalmi közvélemény nemcsak az ujkor vagy minden idők legnagyobb költőjét, hanem egyszersmind, ahogy előbb Letourneur, utóbb Hugo Viktor mondta, »a szinpad istené«-t tiszteli, remekművei még most is, amikor már háromszáz év mult el a halála óta, kevesebbet szerepelnek az angol szinpadokon, mint Németországban vagy akár nálunk is. Bernard Shaw - megjegyzendő: az egyetlen élő angol, aki megkísérlte Shakespeare dicsőségét kisebbiteni - találóan tréfálkozott, amikor (akár, hogy sok angolt bosszantson vele, akár, hogy bizonyos legujabb esetre példálózzék, ha főlemlegeti, mennyivel hamarabb méltatják az angol kiválóságokat Németországban, mint otthon) azt írta, hogy Shakespeare ünneplését át kellene engedni Németországnak. Bizvást el lehet mondani, hogy a Shakespeare-kultusz középeurópai eredetű dolog; talán nem sokat tulozna az sem, aki azt állitaná, hogy Goethe nélkül Shakespeare csak száz vagy kétszáz esztendővel később jutott volna el ahhoz a dicsőséghez, amelyben ma senki se osztozhatik vele.

Ha erre és a francia szellem nagyfoku exkluzivitására gondolunk, nem csodálhatjuk, hogy a franciák sokáig egyáltalán nem ismerték Shakespearet. Azt sem, hogy amikor végre megismerték, az idegenkedés, melyet vele szemben éreztek, még jó ideig messze meghaladta azt az elismerést, amelyet a műveltebb elme soha se tagadhatott meg tőle. De érdekes, hogy miután Shakespeare már vagy egy század óta jelentékeny hatással volt a francia irodalomra is, a régi idegenkedés nemcsak a francia közönségben maradt meg, majdnem egészen, hanem ennek az idegenkedésnek a maradványai még ma is minduntalan fellelhetők ott, ahol leginkább feltűnnek: a francia gondolkodók irataiban, a művészi irányában legérzékenyebb francia bírálók magasztaló soraiban vagy ezek között.

Mindenki tudja, hogy Voltaire egyszer »részeg vadember«-nek nevezte Shakespearet. Mint a meg nem értést drasztikusan jellemző szállóige szerepel ez a mondás, de ha csak ebből következtetünk rá, mit gondolt Voltaire Hamlet-ről és Othello-ról: igazságtalanok vagyunk Voltaire elméjével szemben. Nem szabad elfelejteni, hogy Franciaország számára Shakespearet Voltaire fedezte fel, azzal térve haza a csatornán túlról, hogy Anglia legnagyobb érdekessége egy Shakespeare nevű költő, az angolok egy olyan zsenije, aki »csupa erő és gazdagság, csupa természetesség, nagyszerűség és fenség, noha nincs jó izlése és a legkevésbé se ismeri a művészet szabályait.« Voltaire egyik-másik szigorú bírálója azt mondja, hogy Voltairt ebben a fölfedezésben csak az önösség vezette. Dicsőséget keresett abban, hogy fölfedez és atyáskodik, bár Shakespeare munkái csak meglepték, de nem ejtették elragadtatásba. Minthogy azonban bizonyosnak tartotta, hogy Shakespeare munkái sohase hódíthatják meg Franciaországot, másrészt pedig a theatrális iránt való érzéke sokkal finomabb volt, semhogy föl ne ismerte volna, a drámaiságnak milyen nagy kincse van Shakespeareben, elhatározta, hogy ezt fel fogja használni - aminthogy három tragédiáján, Brutus-on, Eriphyle-en, és Zaïre-on csakis ugyan ki is mutatható Julius Caesar, Hamlet és Othello hatása - és azt hitte, hogy ezzel nagyon megtiszteli Shakespearet.

Igy ítéli meg Voltairt Gustave Larroumet is, abban a konferanszában, amelyet a párisi Odéon-színház közönsége előtt tartott Shakespeare-nek a francia szinpadhoz való viszonyáról. De Voltaire más-más időben nagyon különbözőképpen nyilatkozott Shakespeareről és ha ezeket a nyilatkozatokat, amelyekbe Larroumet is hivatkozik, egybevetjük, kitűnik, hogy

Voltairet a nagy angol költő eleinte bámulatba ejtette s csak később tette nem irigygyé, hanem: féltékenynyé. Ha Shakespearet a legangolabb angolnak mondják - ami még bizonyításra szorul - Voltaire kétségtelenül a legfranciább francia volt és ez a nagy dicséret nemcsak a nemzeti erő nagyszerű inkarnációját jelenti, hanem bizonyos korlátoltságot is. Voltaire határtalanul nagyrabecsülte Corneillet és Racinet; úgy gondolkozott, hogy senki se szárnyalhatja túl őket, legfeljebb ő maga, (aki pedig mindig csak az utánzójuk maradt); a francia tragédia formáját, mértéktartását, »szabályait« szentségeknek, Corneille és Racine alkotásait a művészet netovábbjának vélte, magát a francia tragédiát olyan tökéletességnek, amelynek tovább ápolgatása egyet jelent a nemzeti hagyományok konzerválásával. Pedig a corneille-i és racine-i forma Voltairenél már nemcsak hanyatlani, hanem valósággal haldoklani kezdett; mind több és több jel mutatta, hogy a régi tragédia napjai már meg vannak számlálva. És Voltairenek látnia kellett, hogy az a Shakespeare, akit Franciaország számára ő fedezett fel, nyilvánvaló hatásával váratlanul siettetni azt az átalakulást, melyet ő a francia lélekre nézve kártékonynak tartott. Az Encyclopédia nagy elismeréssel szólt Shakespeare-ről; 1760-ban egy névtelen író Shakespearet nagyobbnek mondta Corneillenél; a Diderot-féle dráma, mely a tragédia és a komédia összeegyeztetése akart lenni, mintha Shakespeare franciaországi hódítását készítette volna elő és Voltaire, aki eleinte lehetetlennek tartotta, hogy Shakespeare valaha meghódíthassa a francia színpadot, később úgy kezdte féltetni a hagyományokat a nagy angol inváziójától, mint valami nemzeti szerencsétlenségtől. Ez a magyarázata annak, hogy Shakespeare dicsérgetésében egyre szófukarabb s amikor nem cáfolhatja meg a tulajdon szavait, mind több megszorítással határolja el az elismerését, - hogy később már így nyilatkozik: »Kár, hogy Shakespeare munkáiban sokkal több a barbárság, mint a zseni«, - hogy még utóbb névtelenül agitál Shakespeare ellen és Julius Caesar-t Cinnával hasonlítva össze, azt mondja: »Corneille zsenije úgy különbözik a Shakespeare-étől, mint a nagyur a hozzá hasonlóan eszes közönséges embertől«, - és hogy végül nyolcvankétéves korában, az Akadémiához fordul, olyan izgatottan szólítva fel ezt, kétszer is, hogy védelmezze meg a nemzeti tragédiát az idegen dráma ellenében, mintha csak azt panasználá fel, hogy: » Fogadd be a tót, kiver a házadból.«

Larroumet ezért, több mint száz év múltán, elítéli Voltairt; hiusággal, önzéssel és elfogultsággal vádolja. De ugyanakkor, amikor így rápirít a minden hájjal megkenség legnagyobb irodalmi képviselőjére, s ugyanabban a konferánszban, amelylyel arról akarja meggyőzni a párisi színházi közönséget, hogy Shakespearetől a franciának se kell idegenkednie, amelylyel Shakespeare számára a francia drámaköltés legnagyobbjai mellett, ezek otthonában helyet követel, amelylyel annak akar beharangozni, hogy a francia színházak ezentul sokkal gyakrabban nyiljanak meg Shakespeare tiszteletére, mint eddig - ő maga is ilyeneket mond a nagy Willről: »Shakespeareben a rendkívüli választékosság rettenetes izléstelenségekkel társul«... »Azt hiszem, Hamlet-tel a francia izlés soha se barátkozhatik meg; ennyit a legnagyobb jóakarattal se lehet elviselni«... »A fordítók és átdolgozók ne felejtsek el, hogy Shakespearet nem szabad szóról-szóra átültetni, mert Shakespeareben vannak olyan durvaságok és tökéletlenségek is, a melyeket mi nem akceptálhatunk addig, a míg megmaradunk franciáknak«... »Shakespearenek a francia vigjátékra is üdvös hatása lehet, föltéve, hogy nem sajátítjuk el elméskedését, nehézkes trivialitásait, fogyatékos logikáját és mindenféle fajta tulságoskodásait.« De hát mi egyebet mondott Voltaire, amikor azon sopánkodott, hogy Shakespeare munkáiban sokkal több a barbárság, mint a zseni?!...

És ide s tova másfél század óta örök történet ez, mely, úgy látszik, mindig új marad: azok a franciák, akik megleckéztetik elődeiket, hogy nem tudták kellőképpen megbecsülni Shakespearet, nagyjában - néha más, néha ugyanolyan szavakkal - ugyanazt mondják és ismételtetik, amit a megleckéztetett elődök. Kevéssel azután, hogy Voltaire Shakespearet fölfedezte Franciaországnak, az angol költőnek - mint ismeretes - rendkívül lelkes francia protektora akadt

Ducis János Ferenc személyében. Ez a derék »tragikus költő«, - aki később Napoleonnak, mikor ez valami javadalmazással akarta lekenyerezni, azzal a szép mondással adott kosarat, hogy: »jobb rongyosan járni, mint láncot hordani«, - egy kukkot se tudott angolul. Csak La Place rossz adaptációjából és a lelkes Letourneur valamivel hivebb fordításából ismerte meg Shakespeare-t, de azok a szépségek, amelyeket innen is kiért, arra az elhatározásra birták, hogy a becses »nyersanyag«-ból francia tragédiákat fog csiszolni, a »szabályoknak megfelelő formájú« tragédiákat. Ehhez képest »megtisztította« és »kijavította« Shakespeare-t, - tudjuk, hogy milyen eredménnyel. A shakespearei alakok nála papiros-figurák; ami Shakespeare-nél szín és élet, nála csupa táncmesteri illedelmesség.

Romeo és Juliá-ja alig emlékeztet az eredetire; Othello-jában Jágót nem hozza a színpadra, mert »a francia néző egy pillanatig se tűrhetné el ennek a szörnynek a jelenlétét.« Vagy egy fél századdal később Saint-Marc Girardin, noha megtalálja Ducis-ben a kitűnő fordítónak minden képességét, nem győz eleget méltatlankodni azon, hogy Ducis, mikor javítani akart, micsoda laposságokkal helyettesítette azt, ami Shakespeare-nél gyönyörű. De ugyanakkor, amikor korholja Ducis-t, aki nem tudta eléggé megérteni Shakespeare-t (Cours de Littérature Dramatique, 1843.) Romeo és Julia sirbolt-jelenetéről szólva, azt fejtegeti, hogy Shakespeare, mint az angol írók általában, valami beteges érdeklődéssel fordul a halálnak minden iszonyatos képe felé, hogy Luigi da Porto Romeója és Juliája, akik a sirboltban is csak a szerelmükre gondolnak, sokkal természetesebben beszélnek, mint a shakespeare-i alakok, és hogy Shakespeare-nek - a shakespearei munkák hatásának - része van abban, ha az életgyűlölet meg az öngyilkosság Angliában sokkal gyakoribb, mint másutt! Hamlet álmodozó hajlandósága és energiátlansága pedig ezt juttatja eszébe: »Nem jó, ha az ember, ahelyett, hogy cselekednék, szabadjára eresztí az álmodozó hajlandóságát. Az ezzel járó különös érzések és furcsa gondolatok eleinte tetszenek, mert elhitetik velünk, hogy eredetiség van bennünk és fölébe emelkedtünk a közönségesnek; szívesen engedünk annak a kísértésnek, hogy bizarr érzésekkel tetszelegjünk, mert így kivételeknek, legalább is kivételes embereknek képzelhetjük magunkat... De ez a kis világcsalás mindig veszedelmes ránk, magunkra nézve; azzal kezdjük, hogy másokat akarunk áztatni és végül csak magunkat áztatjuk.« Szóval, megrójjá Ducis-t, aki nem érti meg Shakespeare-t, de Hamletet kissé »charlatan«-nak tartja!

Ki fedezi fel Shakespeare-t Franciaországnak harmadszor és végre igazán? A francia forradalom. A hatalmas szenvedélyeknek azok a kitörései, meg azok a vérengzések, amelyekről Shakespeareben gyakran van szó és amelyek korábban annyira megbotránkoztatták az életimádó franciákat, a nagy forradalom eseményei után már nem tűntek fel olyan elképzelhetetleneknek, mint előbb. 1822-ben ugyan még kifütyülik azokat az angol színészeket, akik a Porte-Saint-Martin-színházban Shakespeare-t játsszák, de már öt évvel később az Odéon-színháznak nagy sikere van több(különben ugyancsak átalakított) shakespearei darabbal; Stendhal kimondja, hogy Shakespeare-t nagyobbban tartja Racine-nál; Guizot, Soulié, Alfred de Vigny fordítgatják, adaptálgatják, dicsérgetik Shakespeare-t; aztán jönnek a romantikusok, élükön Hugo Viktorral, aki zászlaján Shakespeare képével indítja meg az irodalmi harcot. Ettől fogva Franciaországban is minden művelt embernek ismernie kell Shakespeare-nek legalább a nevét; a színházak se maradhatnak közömbösek; hol itt, hol amott játsszák Shakespeare darabjait, inkább nagyon, mint kevésbé átdolgozottan, mégis a legtöbbször csak »irodalmi siker«-rel, igazi siker nélkül. Akadnak színházigazgatók, akiket nem csüggeszt el, hogy a nagyközönség sehogy sem akarja megszeretni Shakespeare-t s hogy a sokaság hangulatát tolmácsolgató kritika újra meg újra előhozakodik a francia világossággal, meg az angol köddel; hol a szószerint való fordítással kísérleteznek, hol az átdolgozással; Dorchain s Legendre adaptációjára maga Shakespeare sem ismerne rá s az átdolgozók tetszenek, de maga Shakespeare nem; egyik-másik színigazgató - legutóbb Porel - úgy küzd Shakespeare-ért, mint Brahm Ibsenért és Hauptmannért, de minden hiába. Miután egy századon át a francia

írók egész sokasága fordítgatta, magyarázgatta s magasztalta is Shakespeare-t, a francia nagyközönség megtapsolja a shakespearei hőst játszó színészt, ha ez híresség, de igazi színházi sikert nem juttat a nagy angolnak. Tolmácsai pedig, a színházi bírálók, vagy őszintén kijelentik, vagy hol a kifogásaikkal, hol a dicsérgető soraik közt árulják el, hogy nem tudják megérteni Shakespeare-t. Sarcey, aki előadásmódjának minden kedvességével is megmaradt szűk látókörű kispolgárnak, szinte büszkélkedett vele, hogy Hamlet őt untatja; a Sok hühó párisi bemutatója után pedig (1887) a Revue d'Art Dramatique kritikusa, mikor azt a véleményét fejtette ki, hogy a Sok hühó semmiért sokkal értelmesebb valami, mint a Szentivánéji álom, így kezdte meg a bölcsekedését: »Egyáltalán nem osztozom abban a nézetben, amely ma már mindinkább elterjed, hogy Shakespeare színművei »együgyűek«, vagy »földhözvágóan elkedvetlenítő«, de azok közé se tartozom, akik ezeket a darabokat zavartalan csodálattal vagy határtalan lelkesedéssel nézik. Ugy találom, sok van bennök, ami nem harmonizál a francia génuszszal; nagyon bonyodalmas meséjük, látszólagos mélységük, durva tréfáik: nem olyasmi, amiben a mi izlésünk gyönyörűséget lelhetne. Azt hiszem, hogy ha Párisban Shakespeare-nek valamelyik vigjátékát szóról-szóra adnák elő, úgy, hogy a fordító szolgálai módon ragaszkodnék minden jelenethez és semmit sem enyhítene a dialóguson, a darabot nem lehetne végig játszani, mert a szemérmesebbek hamarosan megszöknének, a többiek pedig mélyen elaludnának.«

Az angol-francia szövetség most újra ráfordítja a francia nép figyelmét Shakespeare-re. Poincaré Shakespeare halálának háromszázadik évfordulóján azt sürgönyözte az angol királynak, hogy »Franciaország nemcsak azért csatlakozik az angolok hódolatához, mert Shakespeare az egész világé, hanem, mert az ő műveiből a multak szava hallatszik, mely arra emlékezteti a franciákat, hogy örök szövetségben vannak az angol nemzettel.« Ez a nem csekély feledékenységgel párosult jóakarat kétségtelenné teszi, hogy a párisi színházak mostanában megint sokat fognak kísérletezni Shakespeare színműveivel. Előre látható, hogy ennek következtében a mai franciák újra meg fogják leckéztetni elődeiket, akik Shakespeare-t nem tudták megérteni és újra meg fogják állapítani, hogy Shakespeare nagy ember, de durva tréfáival, meg azzal a vérsaggal, mely munkáiból kiárad, a francia izlés sohase barátkozhatik meg, következésképpen ahogy a Shakespeare-kultusz egy szorgalmas francia munkása, Georges Pellissier írja - Shakespeare a francia színpadon mindig idegen marad, a legjobb esetben: naturalizált idegen. »Végre méltók vagyunk Shakespearehez!« - kiáltott fel 1844-ben, mikor egy angol szintársulat sikerrel játszotta Othelló-t és Hamlet-et Párisban, a könnyen hevülő Théophile Gautier. Ez a nyilatkozat, úgy látszik, kissé elhamarkodott volt; de Shakespeare várhat.